

İLK HADİS USULÜ ESERİNDE RÂMHÜR MÜZİ'NİN FİKHÜ'L-HADİS DENEMESİ

RÂMHURMUZİ'S TRY OF FİQH AL-HADİTH IN THE FIRST WORK OF USUL AL-HADITH

FATİH MEHMET YILMAZ

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Hadis Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye
Asst. Prof. Hitit University Divinity Faculty, Basic Islamic Sciences, Hadith Department, Çorum, Turkey

fatihmehmetyilmaz@hitit.edu.tr
Orcid: 0000-0002-5416-3986

MAKALE BİLGİSİ	ARTICLE INFORMATION
Makale Türü	Article Type
Araştırma Makalesi	Research Article
Geliş Tarihi	Date Received
1 Şubat 2020	1 February 2020
Kabul Tarihi	Date Accepted
26 Nisan 2020	26 April 2020
Yayın Tarihi	Published
30 Haziran 2020	30 June 2020
Yayın Sezonu	Pub Date Season
Haziran	June
Doi	
https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.683196	

ATIF/CITE AS:

Fatih Mehmet Yılmaz, "İlk Hadis Usulü Eserinde Râmhür müzi'nin Fikhü'l-Hadis Denemesi" [Râmhurmuzî's Try of Fiqh Al-Hadith in the First Work of Usul Al-Hadith], *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, 19/1 (June 2020): 369-404.

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. No plagiarism detected.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Divinity Faculty of Hitit University, Çorum, Turkey.
All rights reserved.

Makale dosyası

Makale ses dosyası

Râmhumuzî's Try of Fiqh al-Hadîth in The First Work of Usul al-Hadith

Abstract

To understand Islam correctly depends on the correct understanding of the Quran and hadiths. The Prophet, who knew this truth very well, paid attention to deliver the true meaning of his remarks. As a result of his endowers, some of his Companions could obtain a skill that is the Narration-Understanding integrity which provides the true meanings of hadiths. After the death of the Prophet, as a result of new circumstances, many unexpected events occurred and different religious understandings have emerged. Therefore, the need to understand and interpret the meanings of hadiths to draw new rules for ongoing issues. Hadiths learning becomes a significant field of science that new schools of Hadiths have emerged based on different methodological approaches to understand the hadiths. In this context, each school that emerged tried to understand the hadiths within the framework of their own principles. Ahl al-hadîth scholars spent most of their time with hadith memorization, hadith writing, collecting hadiths and classification. Hence, they were subjected to some criticism that they did not understand the narrations correctly. They were even accused of conveying hadiths without knowing the content and carrying unnecessary information. On the other hand, Ahl al-hadîth scholars also showed a defense reflex and they wrote both narration and Dirâyah/Usul studies to prove that they are competent in this field. As a matter of fact, in these works they have written, they aimed to reveal fiqh al-hadîth studies, which continue to be carried out before them, and also tried to show that they can have a say in this scientific field. This article is about how the subject of fiqh al-hadîth is handled in this book, based on the first methodology of hadith work named *al-Muhaddith al-fâsil bayna al-râwî wa l-wâî*.

Keywords: Hadith, Fiqh al-Hadîth, Râmhumuzî, *al-Muhaddith al-fâsil bayna al-râwî wa l-wâî*, Tenacity.

Summary

While the Prophet wanted his utterances to be understood, memorized and conveyed as they were heard from him, he actually encouraged the proper understanding of the hadiths. Indeed, as a result of the suggestions of the Prophet, some of his companions, who were his first addressees, meticulously approached this issue and there were some prominent names for acting skills and they showed examples of their understanding activities

and fiqh al-hadîth. Thus, efforts to make sense of hadiths started with the suggestions of the Prophet and the practices of the Companions.

The Ahl al-hadîth also contributed to this field by recording the narrations as they were in the writing and compilation stages, thus preventing the misunderstanding of the hadiths and putting forward studies that will constitute a part of the fiqh al-hadîth. However, the meticulous attitudes of the hadith scholars about this issue in the first place have not been adequately understood by their opponents and they have been subjected to criticism that they cannot dominate the content of the hadiths, but only portrayed. Although these criticisms were accepted by some circles engaged in hadith and qualified themselves as pharmacists, the aforementioned approach was not accepted by all of the hadith scholars. In this context, especially with the end of the compilation process, the narration-type works put forward in the classification period and the books of royalty/procedure, which were royalty in the following periods, proved that the hadith scholars had a say in the subject of fiqh al-hadîth. One of the works in question is the first usul al-hadîth work by Râmhurmuzî named al-Muhaddith al-fâsil bayna al-râwi wa l-wâi. Accordingly, Râmhurmuzî opened a chapter on the fiqh al-hadîth, in which he narrated the relationship between the riwaya-dirâya, and opposed the character of the Companions as ignorant and knowledgeable in terms of making sense of the hadiths. He made explanations that those who recorded the narrations without making any changes do not deserve the aforementioned accusations. In his work, Râmhurmuzî revealed the need for the râwi and the faqih for each other. In fact, he also included news that would indicate that the ahl al-hadîth acquainted with the narrations were also sufficient in terms of fiqh al-hadîth. As a matter of fact, he pointed out that if the riwaya-dirâya integrity is reached, the essence of the sunnah can be understood. He advised hadith scholars to envision the meanings of hadiths. For this purpose, he brought the subject of fiqh al-hadîth composed of sixty-eight paragraphs with the title of hadith scholars who united riwaya and dirâya. At this point, it would be appropriate to state what should be understood from the concept of fiqh-hadîth.

Râmhurmuzî discussed the issue in two stages in the mentioned section. In the first place, he gave place many examples keeping riwaya and dirâya together such as Abdullah Ibn Abbas and Abdullah Ibn Omer among the companions and Alkame b. Kays, Abîde/Ubeyde es-Selmânî, Sufyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdullah, Sufyân b. Uyeyne, Abdurrahman Ibn Mehdî, Yahya b. Saîd al-Kattân, Imam Mâlik, Imam Shâfiî, Ahmed b. Hanbel. He has included

many names such as Hanbel and Abu Sevr among the *tabiîn* and *tabau't-tabiîn*. In addition, he extended the subject by supporting the information about each of the aforementioned ulema with the narrations that the relevant names lived or made sense of. The author also mentioned the names of people who came to the fore in this issue in various cities of the Islamic districts and who were qualified as leaders because of these qualities in their regions. Thus, Râmhurmuzî stated that having only the accumulation of narration would not be enough for *fiqh-hadîth*. In addition, he mentioned the examples that the *dirâya* was also important. In the second part of the relevant chapter on Râmhurmuzî, *fiq al-hadîth*, in the first stage, he mentioned thirteen examples of how some narratives that cannot be understood must be understood. At this point, he carried out some *fiq al-hadîth* trials related to a few news he analyzed.

The author also took into account the narrower, i.e. procedural aspect of *fiq al-hadîth/ dirâyatu'l-hadîth*. He also expressed the meticulous attitudes of the hadith researchers about the *isnad* and mentioned that some confusion that may occur in the determination of their identity is put forward in this way. In this context, he pointed out the importance of the knowledge of the narrators; He also gave examples of people who were referred to their mothers and grandparents from the Companions and other narrators, and who were also known for their grandfather's tag. He also talked about contemporary and complex tags and names as well as the people who lived and transported in the same period and those who conveyed them from the same names. He also mentioned the issues that are similar to the identities and those with complexity about their personalities, accompanied by examples.

As a result, Râmhurmuzî did not specifically mention the procedures and principles regarding *fiqh-hadîth* due to the characteristics of the works of the period of the *muteqaddimun*. However, he addressed this issue in two stages. First of all, he included many names that have the characteristics of *riwaya* and *dirâya*, starting from the Companions. In the second stage, he brought some narrations into the agenda to show the skills of the hadith researchers in this field. Thus, he emphasized both the qualities that those who will engage in this field should bear and the dimensions of *fiq al-hadîth*. In a sense, he also referred to the principles that will constitute the academic basis of the subject matter.

İlk Hadis Usulü Eserinde Râmhürmüzî'nin Fıkhü'l-Hadîs Denemesi

Öz

İslâm'ın doğru anlaşılması, temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadislerin maksatlarına uygun bir şekilde kavranmalarına bağlıdır. Bu gerçeği çok iyi bilen Hz. Peygamber, sözlerindeki amaçların kavranması yönünde çok vurgulu telkin ve teşviklerde bulunmuş, neticede sahâbe-i kirâm arasından hadislerin maksatlarına nüfuz edip rivayet-dirâyet bütünlüğünü sağlayan kimseler ortaya çıkmıştır. Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra ise daha öncesinde var olmayan pek çok olay vuku bulmuş, farklı dinî anlayışlar zuhur etmiş ve bu durum fıkhü'l-hadîse/dirâyetü'l-hadîse olan ihtiyacı arttırmış; hatta hadislerin manalarını anlamak, ilmin yarısı kabul edilmiştir. Bu bağlamda zuhur eden her bir ekol de kendi prensipleri çerçevesinde rivayetleri anlama gayreti içinde olmuştur. Mesailerinin çoğunu hıfz, kitâbet, tedvin ve tasnîf faaliyetleri ile geçiren ehl-i hadîs ise rivayetleri idrak noktasında birtakım eleştirilere maruz kalmışlar hatta muhtevasını bilmeden hadis nakletmek ve bilgi hamallığı yapmak ile itham edilmişler, buna mukabil onlar da savunma refleksi ile kendilerinin de bu alanda yetkin olduklarını ispat için gerek rivayet gerekse dirâyet/usul türü çalışmalar kaleme almışlardır. Nitekim telif ettikleri bu eserlerde, bir taraftan daha öncesinde yapageldikleri fıkhü'l-hadîs çalışmalarını günyüzüne çıkarmaya diğer taraftan ilgili alanda kendilerinin de söz sahibi olabileceklerini göstermeye çalışmışlardır. İşte bu makale, alanında ilk olma niteliği taşıyan *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı usul eseri çerçevesinde fıkhü'l-hadîs meselesinin nasıl ele alınıp incelendiğini konu edinmektedir.

Anahtar kelimeler: Hadis, Fıkhü'l-hadîs, Râmhürmüzî, el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî, Dirâyet.

GİRİŞ

Hadisçiler, muhalifleri tarafından rivayet ettikleri nakiller üzerinde gereğince düşünmedikleri ve tahlil yapmadıkları gerekçesiyle ağır ifadelerle eleştirilmişler buna karşın ehl-i hadîs, hadisleri anlama/fıkhü'l-hadîs noktasında kendilerinin yeterli olduklarını ispat etme gayreti içerisine girmişlerdir. Bu doğrultuda gerek rivayet gerekse de dirâyet türünde pek çok eser telif etmişler hatta ilk hadis usulü eserleri de böylesi bir ortamın ürünü olarak meydana gelmiştir.¹ Bu durum, dirâyete atfedilen önemin ve sünneti güncelleştirme

¹ Bk. Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, 7. Baskı (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 108.

çabalarının gün yüzüne çıkmasına da vesile olmuştur. İşte bu çalışma, dinin ikinci kaynağı kabul edilen hadislerin anlaşılması için önem arz eden fık-hü'l-hadîs meselesinin, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı ilk hadis usulü eseri çerçevesinde incelenmesini konu edinmektedir. Bu amaçla öncelikle Râmhürmüzî, hayatı ve eserleri, fikhü'l-hadîs kavramı ve tarihî seyri incelenecek daha sonra ise müellifin mezkûr meseleyi nasıl işlediği ele alınacaktır.

1. RÂMHÜRMÜZÎ (ö. 360/971), HAYATI VE ESERLERİ

Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd er-Râm-hürmüzî, İran'ın güneybatısında Ahvaz'a bağlı Râmhürmüz köyünde dünyaya gelmiştir.² Dedesine nispetle İbn Hallâd veya Hallâdî doğduğu yerden dolayı da Râmhürmüzî diye anılmıştır. Edîb ve şairlik yönü de bulunan Râm-hürmüzî,³ hadis öğrenimine ilk olarak İran'da başlamış daha sonra⁴ rihlelerle Şîraz ve Mekke'ye gitmiştir. Hûzistan'da bir müddet kadılık görevinde de bulunan⁵ Râmhürmüzî, Büveyhîler döneminde kendisine teklif edilen görevleri kabul etmeyerek doğum yeri Râmhürmüz'e dönmüş ve orada vefat etmiştir.⁶

Râmhürmüzî, başta babası Abdurrahman b. Hallad er-Râmhürmüzî (ö. ?), Ebû Hasîn el-Vâdî (ö. 296/908), Fazl b. el-Hübâb el-Cümahî (ö. 305/917) ve Ubeyde b. Gannâm (ö. 297/909) olmak üzere birçok hocadan ders almıştır.⁷ O, *Emsâlü'l-hadîs*, *Kitâbü'r-Rükâ ve't-teâzî*, *Kitâbü Edebi'n-nâtık*, *Kitâbü'l-Felek fî muhtârî'l-ahbâr ve'l-eş'âr*, *Kitâbü İmâmî't-tenzîl fî ilmi'l-Kur'ân*, *Kitâbü'r-Reyhâne-teyn el-Hasen ve'l-Hüseyn radiyallahü anhümâ ve el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*⁸ gibi birçok eser telif etmiştir.

² Hasen b. Abdurrahman er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971), 11 (Neşredenin girişi).

³ Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu`cemü'l-müellifin* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 3: 235.

⁴ Ebü's-Safâ Selâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdullah es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnâüd-Türkî Mustafâ (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1420/2000), 12: 42; Hayrüddîn ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 15. Baskı (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 2002), 2: 194.

⁵ Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 12: 42.

⁶ Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Ekrem el-Bûsî, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 16: 73; İbrahim Hatiboğlu, "Râmhürmüzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2007), 34: 448.

⁷ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 16: 73.

⁸ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 16: 74; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 12: 42; Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994), 370.

Râmhürmüzî'nin hayatı ve eserlerine ilişkin verilen bu kısa bilgilerden sonra fıkhü'l-hadîs kavramı, tarihî seyri ve *el-Muhaddisü'l-fâsıl* özelinde fıkhü'l-hadîs konusunun hangi boyutlarda işlendiğinin tahliline geçebiliriz.

2. FIKHÜ'L-HADÎS KAVRAMI

Fıkhü'l-hadîs kavramından önce mezkûr terkipte yer alan sözcüklerin hangi anlamda kullanıldıkları üzerinde durmak gerekir. Sözlükte bir şeyi bilmek ve anlamak⁹ şeklinde tanımlanan fıkıh sözcüğü, hükümle alakalı gizli manalara vakıf olmak¹⁰ diye tarif edilmiştir. Hadis ise söz, fiil, taktır, ahlâkî ve fizikî vasıf olarak Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiine izâfe olunan her şeydir.¹¹ Dolayısıyla fıkhü'l-hadîs denildiğinde herhangi bir sözden ne demek istediğini anlamak, hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in gayesini kavramak,¹² onlardan fıkhî ve itikadî hüküm elde etmek için yapılan çalışmalar kastedilmiştir.¹³

Şeriatın özünü kavramaya ve vaz' ettiği ahkâmın ruhunu anlamaya yardımcı olan hikmet-i teşri¹⁴ şeklinde de isimlendirilen fıkhü'l-hadîs, hadislerdeki murâd-ı nebîyi tespit etmek¹⁵ anlamında kullanılmıştır. Bu açıdan söz konusu kavram, ilmü dirâyeti'l-hadîs,¹⁶ ilmü te'vîli akvâli'n-nebî¹⁷ tabirleriyle aynı veya yakın manaya gelmekte¹⁸ dolayısıyla da ahkâmü'l-hadîsten daha geniş bir anlama sahip olmaktadır.¹⁹ Netice itibarıyla fıkhü'l-hadîs, Hz. Peygamber'e ait söz ve uygulamaların satır aralarını okuyarak onlardan evrensel

⁹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab* (Beyrut: Dâru Sâdr, ts.), 13: 522; Ebü'l-Bekâ Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî, *el-Külliyât*, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998), 690.

¹⁰ Kefevî, *el-Külliyât*, 690.

¹¹ Nüreddîn İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadîs*, 37. Baskı (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1439/2018), 37-38.

¹² Mehmet Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 547.

¹³ Ömer Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (Fıkhü'l-Hadîs İlmi)*, 2. Baskı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 155-156.

¹⁴ Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetüllahi'l-bâliğa*, trc. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 1: 4.

¹⁵ Zekeriya Güler, *Zâhirî Muhaddislerle Hanefî Fakihler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilâf Sebepleri* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 185.

¹⁶ Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmî, 1416/1995), 1: 86.

¹⁷ Ahmed b. Mustafa Tâşköprizâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzûâtü'l-ulûm* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985), 2: 342.

¹⁸ Görmez, "Fıkhü'l-Hadîs", 12: 547.

¹⁹ Yavuz Köktaş, *Hadîs Tarihi ve Usûlü* (Ankara: STS Yayınları, 2015), 161.

ilkeler tespit etmektedir.²⁰ Bu bağlamda rivayetin hakikati, şartları, çeşitleri ve ahkâmı gibi esasları ihtiva eden²¹ dirâyetü'l-hadîs ile arasında bir ilişkiden bahsetmek de söz konusudur. Zira dirâyetü'l-hadîs, fikhî olsun olmasın bütün hadislerdeki murâd-ı nebiyi,²² Hz. Peygamber'in ahvaline uygun bir şekilde hadis metinlerinden anlaşılan ve kastedilen manayı inceleyen bir ilim dalıdır.²³ Ancak zamanla dirâyet kelimesi anlam daralmasına uğramış, râvi ve isnâdın durumu ile ilgili bir kavrama dönüşmüştür.²⁴

2.1. Fikhü'l-Hadîs İlminin Tarihî Seyri

Kur'an-ı Kerim, anlama gayretlerini övmüş²⁵ ve bu görevi icra edenlerin var olması yönünde teşviklerde bulunmuştur.²⁶ Hz. Peygamber de bu alanda uğraş verenleri Allah Teâlâ'nın haklarında hayır murad ettiği kişiler olarak tanıtmıştır.²⁷ Bu amaçla o (s.a.v.), sözlerinin sadece ezberlenmesini değil üzerinde kafa yorulup muradına uygun bir şekilde anlaşılmasını da istemiş²⁸ ve şer'î ahkâmı bilenlerin²⁹ hayırlı kimseler olacağını belirtmiştir. Bu açıdan fikhü'l-hadîs faaliyetinin bizzat Resûl-i Ekrem tarafından başlatıldığını söylemek izahtan varestedir.³⁰

²⁰ Bk. Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 167.

²¹ Celâleddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbî'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârîyâbî, 2. Baskı (Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415), 1: 25-26.

²² Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 164.

²³ Taşköprizâde, *Miftâhu's-saâde*, 2: 113.

²⁴ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 3. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 109-110.

²⁵ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sâhîhi'l-Buhârî* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 25: 12.

²⁶ et-Tevbe, 9/122.

²⁷ Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Müsned* (Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 1: 306, 4: 92, 95, 98, 99, 101; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Berâm ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Selim Esedü'd-Dârânî (Riyâd: Dâru'l-Muğni, 1421/2000), "Mukaddime", 24; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Muğîre el-Cu'î el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsned es-sâhîhu'l-muhtasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihî ve eyyâmihî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422), "İlim", 10, 13, "Fardü'l-Humus", 7; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sâhîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), "Zekât", 37; Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sâhîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 2. Baskı (Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977), "İlim", 1.

²⁸ Buhârî, "Hac", 132; İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaûd v.dğr. (Dımeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), "Mukaddime", 18; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Kitâbü's-Sünen*, thk. Muhammed Avvâme, 2. Baskı (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004), "İlim", 10.

²⁹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Sâhîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî* (Ezher: el-Matbaatü'l-Mısıriyye, 1347/1929), 15: 135.

³⁰ Bk. Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 171.

Bilindiği üzere sahâbe, Hz. Peygamber'in sözlerinin muhatapları ve davranışlarının şahitleri olarak onu titiz bir şekilde dinlemeye çalışmışlar³¹ ve ashâb arasında Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz. Âişe (ö. 58/678) ve İbn Abbâs (ö. 68/687) gibi³² isimler dirâyete önem vererek fikhî meleke ve muhakeme güçleri ile sünnetleri anlamaya özen göstermişler,³³ fikhü'l-hadis dair örnekler ortaya koymuşlardır.³⁴ Nitekim Abdullah İbn Mes'ûd (ö. 32/652) hadislerin kavranılmasını tavsiye etmiş,³⁵ Enes b. Mâlik (ö. 93/711) ise ulemanın gayretinin anlama yoğunlaşması gerektiğini belirtmiştir.³⁶

Hicri II. asrın ortalarından itibaren ilimlerin teşekkül etmeye başlamasıyla fıkıh da tedvin edilerek müstakil bir hale gelmiş,³⁷ bu aşamada bir ihtisaslaşma sonucu fikhî iyi bildiği halde hadisten haberdar olmayanlar, hadise yeterince vâkif olmasına rağmen fikhü'l-hadiste uzmanlaşmamış kimseler zuhur etmiştir.³⁸ Bu bağlamda A'meş (ö. 148/765), kendisinin cevaplayamadığı bir soruyu Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) yöneltmiş, onun verdiği yanıt üzerine de hadisçilerin eczacı, fakihlerin ise doktor olduklarını söylemiştir.³⁹ Aynı duruma düşmemek için İmam Mâlik (ö. 179/795), ilm-i hadis ile iştilal eden yeğenlerine hadislerden yararlanmak için rivayet ettiklerini idrak yönünde teşviklerde bulunmuş,⁴⁰ kendisi de naklettiğinin mahiyetini bilmeyenlerden rivayette bulunmamıştır.⁴¹ Fikhü'l-hadis ilminin müstakil bir hüviyet kazanmasında İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) gayretleri de yadsınamaz bir gerçektir.

³¹ Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 6. Baskı (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 147.

³² Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye inde ashâbi'l-hadis fi'l-karni's-sâli-si'l-hicri* (Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979), 121.

³³ Bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 360.

³⁴ Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 172.

³⁵ Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevzî, 1414/1994), 2: 698; Alauddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddîn el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, 5. Baskı (Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1405/1985), 10: 249 (29335).

³⁶ Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 10: 249 (29337).

³⁷ Özpınar, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 136.

³⁸ Bk. Ali Osman Koçkuzu, *Hadis İlimleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983), 95.

³⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Azâzî (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1417/1996), 2: 163.

⁴⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 242, 558; Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Nasîhatü ehlil-hadis* (Ürdün: Mektebetü'l-Menâr, 1408/1988), 37.

⁴¹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 403-404; Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî, *el-İntikâ fi fezâilî's-selâseti'l-eimmeti'l-fukahâ: Mâlik ve's-Şâfiî ve Ebû Hanîfe* (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsiyye, 1350), 17.

Zira Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), söz konusu ilme dair usulü ondan öğrendiklerini belirtmiştir.⁴²

3. eL-MUHADDİSÜ'L-FÂSİL VE FİKHÜ'L-HADİS

İlk hadis usulü eserleri, Mu'tezile ve ehl-i re'y tarafından ağır ifadelerle leştirilen ehl-i hadisin, kendilerini savunmak ve muhaliflerini de tenkit etme çabaları sonucu ortaya çıkmıştır.⁴³ Bu bağlamda hadislerin taşımış olduğu anlamın geniş bir perspektif içinde anlaşılması⁴⁴ ve hadis felsefesi⁴⁵ olarak nitelendirilen fikhü'l-hadîse, ilk hadis usulü eserlerinden itibaren bazen doğrudan bazen de farklı adlarla yer verilmiştir.⁴⁶ Bu noktada usul-i hadîsin ilk sistematik ürünlerinden sayılan⁴⁷ *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî* adlı eserde rivayet-dirâyet ilişkisine dikkat çekilmiş,⁴⁸ ashâb-ı hadîsin idrak hususunda cahil ve bilgi hamalı olarak nitelendirilmesine karşı çıkılmış, rivayetleri herhangi bir değişikliğe maruz bırakmadan zapt eden bu grubun mezkûr sıfatları hak etmediklerine ilişkin açıklamalarda bulunulmuştur.⁴⁹

Söz konusu eserin amacını râvî ile fakihin birbirlerine olan ihtiyacını ortaya koymak⁵⁰ hatta dirâyetin ehl-i hadîsin yapabileceği bir iş olduğunu⁵¹ ispat etmek şeklinde değerlendirmek mümkündür.⁵² Zira Râmhürmüzî, ancak rivayet-dirâyet bütünlüğüne ulaşılması halinde sünnetin özünün anlaşılacağını belirtmiş ve hadisçilere tefekkuh konusunda tavsiyelerde bulunmuş,⁵³ bu amaçla "*Rivayet ve dirâyeti birleştiren hadisçiler*" başlığıyla altmış sekiz paragraftan müteşekkil fikhü'l-hadîs konusunu gündeme getirmiştir.⁵⁴ Bu doğrultuda o, ilgili bölümde hem hadisçiliği hem de fikhî bilgisi ile öne çıkmış

⁴² Ali Abdülbaşit Mezîd, *Minhâcü'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-hicrî ve hatta asrina'l-hâdir* (b.y.: y.y., ts.), 237.

⁴³ Muhammedî, *et-Tasnîf fi mustalahi'l-hadîs*, 6; Yücel, *Hadis Tarihi*, 108.

⁴⁴ Kadir Gürlü, *Ehl-i Hadîsin Düşünce Yapısı -İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-* (Bursa: Emin Yayınları, 2007), 259.

⁴⁵ Zekeriya Güler, "Hadislerin Anlaşılmasında Rivayet-Dirâyet Bütünlüğü", *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996): 119.

⁴⁶ Özpınar, *Hiz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 217.

⁴⁷ Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ma`rifetü envâi ilmi'l-hadîs*, thk. Abdüllatîf el-Hemîm-Mâhir Yâsîn el-Fahl (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1423/2002), 27.

⁴⁸ Güler, "Hadislerin Anlaşılmasında Rivayet-Dirâyet Bütünlüğü", 113.

⁴⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 262.

⁵⁰ Yücel, *Hadis Tarihi*, 110.

⁵¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 312-328.

⁵² Bk. Ahmet Yücel, *Hadis Usulü*, 5. Baskı (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 58.

⁵³ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 160-161.

⁵⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 238.

isimleri örneklerle detaylandırmıştır. Nitekim Râmhürmüzî'nin nakletmiş olduğu rivayete göre Emevî idarecilerinden birisi, İbn Şihâb'a (ö. 124/742) hüsnânın⁵⁵ mirasta hangi hükümlere tâbi olacağı konusunda yazılı bir sual sormuştur. İbn Şihâb da böylesi bir durumda küçük abdestin çıktığı organın esas alınacağını, her iki uzvun da aynı işlevi görmesi halinde ise idrarın ilk geldiği organın dikkate alınacağı şeklinde görüş beyan etmişti. İbn Şihâb'ın konuya dair ilgili fetvasını duyan bir şair, onu misafirine ikram için hızlı davranan ev sahibine benzetmiş ve kâdıların zorlandığı bir meselede fakihle danışmadan hüküm vermesi sebebiyle kınamış⁵⁶ ve bu düşüncesini bir şiir ile de dile getirmişti.⁵⁷ Musannif, bu örnekle İbn Şihâb'ın hem hadis hem de fıkıh konusunda donanımlı olmasına rağmen⁵⁸ toplumdaki her kesimde fikhî meselelerde sadece fakihlerin söz söyleyebileceği şeklinde bir kanaatin yerleştiğini, hâlbuki mezkûr sıfatları haiz muhaddislerin de bu alanda görüş belirtebileceğini ortaya koymak istemiştir.

Râmhürmüzî, eserinde rivayet-dirâyet vasıflarını bir arada bulunduran birçok muhaddisin ismine yer vermiş, ayrıca konuyu fikhü'l-hadis dair misallerle detaylandırmıştır.

3.1. Rivayet ve Dirâyeti Bir Arada Bulunduran İsimler

Râmhürmüzî, Ebû Âsım en-Nebîl'den (ö. 212/827) yapmış olduğu nakilde hadis ilminde dirâyet olmaksızın yapılacak öncülüğün yerildiğini ifade etmiş⁵⁹ ve fakih râviler silsilesinin naklettiği rivayetlerin daha kıymetli olduğuna vurgu yapmıştır. Bu noktada o, Abdullah b. Hâşim et-Tûsî'nin (ö. 259/872), Vekî` b. Cerrâh'tan yapmış olduğu bir nakle yer vermiştir. Buna göre Vekî` etrafındakilere; A`meş>Ebû Vâil>Abdullah İbn Mes`ûd silsilesinin mi? yoksa Süfyân>Mansûr>Alkame>Abdullah b. Mes`ûd tarikinin mi tercihe şayan olduğunu sormuş, onlar da âli isnad özelliği taşıması sebebiyle A`meş'in Ebû Vâil'den (ö. 82/701) naklettiği rivayetlerin makbuliyetine dair görüş belirtmişlerdi. Bunun üzerine Vekî`, A`meş ve Ebû Vâil'in râvi/muhaddis olduklarını; Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mansûr b. Mu`temir (ö. 132/750), Alkame b. Kays

⁵⁵ Hüsnâ, İslâm hukukunda doğuştan hem erkeklik hem de dişilik organına sahip olup erkek mi kadın mı olduğu tespit edilemeyen kişi için kullanılan bir ifadedir. Bk. Orhan Çeker, "Hüsnâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 491.

⁵⁶ Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed b. Esîrüddîn el-Cezerî, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tenâhî (b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.), 3: 335.

⁵⁷ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 247.

⁵⁸ Bk. Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992), 26: 432.

⁵⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 253.

(ö. 62/682) ve Abdullah b. Mes'ûd'un ise fakih olduklarını belirtmiştir.⁶⁰ Böylece o, rivayet ve dirâyeti bir arada bulunduran kimseler tarafından nakledilen hadislerin tercihe şayan olduklarını ifade etmiştir.⁶¹

Râmhürmüzî, fikh'ül-hadîs konusunda gerek sahâbe gerekse de daha sonraki dönemlerde öne çıkan bazı isimlere de örnekler vermiştir. Bunları şöylece sıralayabiliriz:

3.1.1. Abdullah İbn Abbâs

Abdullah İbn Abbâs, tefekkuh sahibi olması için Hz. Peygamber'in kendisine dua ettiği,⁶² fikhî meleke ve muhakeme gücü ile⁶³ sahâbe ve tâbiîn dönemine öncülük eden bir şahsiyettir. Bu doğrultuda Râmhürmüzî, Hz. Ömer'in, Bedir ashâbının iştirak ettiği ilim meclislerinde İbn Abbâs'ı da buldurduğuna dair bir rivayete yer vermiştir. Söz konusu habere göre sahâbeden bazıları bu durumdan rahatsızlık duymuş hatta Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), kendilerinin de aynı yaşta çocukları olmasına rağmen İbn Abbâs'ın meclislere davet edilme sebebini sormuştu. Yine bir gün Hz. Ömer, Bedir ashâbına "Allah'ın yardımı ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah'ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit..." (en-Nasr, 110/1-2), ayetinden ne anladıklarına dair bir sual yönelmiş, onlar da ilgili hükmün Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber'i istiğfar ve tevbeye çağırdığını söylemişlerdi. Bu yanıtı alan Hz. Ömer, aynı suali İbn Abbâs'a yönelmiş o ise ilgili beyanla Resûl-i Ekrem'e Mekke'yi fethedeceği ve ecelinin yaklaştığına dair bilgi verildiğini söylemişti.⁶⁴ Bu örnekte de görüldüğü üzere İbn Abbâs genç yaşta olmasına rağmen⁶⁵ manalardaki incelikleri ortaya çıkarma kabiliyetine sahip olup bu istikamette pek çok görüş belirtmiştir.⁶⁶

Yine Râmhürmüzî, birçok sahâbiyi görmesine rağmen İbn Abbâs'tan ayrılmayan,⁶⁷ bu davranışı sebebiyle de çevresi tarafından kınanan ve kendisine "Bu çocuğa" neden müracaat ettiği sorulan Tâvus b. Keysân'ın (ö. 106/725)

⁶⁰ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 238.

⁶¹ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu ihtisârî ulûmi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 164.

⁶² Ahmed b. Hanbel, 1: 286, 314, 315; Buhârî, "Vudû", 10.

⁶³ Bk. Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 360.

⁶⁴ Buhârî, "Menâkıb", 25, "Megâzî", 51, 83, "Tefsîr" (110), 3, 4; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 239.

⁶⁵ Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre b. Muhammed b. Hübeyre ez-Zühîlî, *el-İfsâh an meâni's-sihâh*, thk. Fuâd Abdülmünim Ahmed (Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.), 3: 151.

⁶⁶ Bk. Abdülmecîd, *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye*, 165.

⁶⁷ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 39.

mezkûr soruya cevabını içeren bir nakle de yer vermiştir. Rivayete göre Tâvus, Resûlullah'ın ashâbından yetmiş kişiyi gördüğünü ve onların da herhangi bir meselede anlaşmazlığa düştüklerinde İbn Abbâs'a başvurduklarını belirtmiş⁶⁸ ve İbn Abbâs'ın bu alandaki öncülüğüne işaret etmiştir.

3.1.2. Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)

Râmhürmüzî, muksirûndan⁶⁹ ve aynı zamanda fakih sahâbîler arasında kabul edilen⁷⁰ Abdullah b. Ömer ile alakalı bir rivayete de yer vermiştir. İlgili nakle göre hac mevsiminde Ebtah mevkiinde bir yerleşke edinen Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680), orada bulunduğu bir sırada insanların hac ibadeti esnasında karşılaştıkları problemleri İbn Ömer'e iletmelerine şahit olmuş, İbn Ömer'in verdiği cevaplardan hayli memnun kalınca da onun bu yetkinliğini "dünya ve âhiret şerefi" diye nitelendirmişti.⁷¹ Böylece o, söz konusu değerlendirmesiyle hem İbn Ömer'in fikhü'l-hadîsteki kabiliyetine olan hayranlığını ortaya koymuş hem de rivayet-dirâyet ikilisinin her iki âlemdeki getirisine işaret etmişti.

3.1.3. Alkame b. Kays

Çok hadis rivayet etmesi⁷² ve tefekkuh özellikleri ile öne çıkan isimlerden biri de Kûfe fakihî olarak bilinen⁷³ ve döneminde birçok sahâbînin hayatta bulunmasına rağmen ilim taliplerinin derslerine rağbet gösterdiği muhadramûndan Alkame b. Kays'tır.⁷⁴ Râmhürmüzî, eserinde Alkame'nin bu özelliklerini yansıtan bir rivayeti nakletmiştir. Söz konusu habere göre Kâbus b. Ebî Zibyân (ö. 129/746), babası Husayn b. Cündeb'e (ö. 96/714)⁷⁵ Hz. Peygamber'in ashâbını bırakıp Alkame'ye gitmesinin sebebini sormuş o da, sahâbenin de fetva konusunda ona müracaat ettiklerini belirtmişti.⁷⁶ Dolayısıyla

⁶⁸ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 238-239.

⁶⁹ Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymin, *Mustalahu'l-hadîs* (Kâhire: Mektebetü'l-İlim, 1415/1994), 34.

⁷⁰ Bk. Ebû'l-Abbâs, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdr, ts.), 3: 29.

⁷¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 245-246; Bağdâdî, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, 1: 147.

⁷² Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 2. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1997), 6: 152.

⁷³ Muhammed b. el-Hasen el-Hacvî es-Seâlebî, *el-Fikrû's-sâmî fi târihi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1416/1995), 1: 315.

⁷⁴ Bk. Ahmet Özel, "Alkame b. Kays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 467.

⁷⁵ Bk. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ebî Hâtim, *Kitâbü's-Sikât* (Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 4: 156.

⁷⁶ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 238.

Râmhürmüzî, ilgili nakille Alkame'nin hem hadis hem de fıkhıta otorite hatta bu konuda sahâbeden bazı isimlerden de önde oluşuna işaret etmiş ve böylece rivayet-dirâyet ikilisinin önemine vurgu yapmıştır.

3.1.4. Abîde⁷⁷ (Ubeyde)⁷⁸ es-Selmânî (ö. 72/691)

Fıkhü'l-hadîse vukûfiyeti ile temayüz eden diğer bir isim de yine muhadramûndan Abîde es-Selmânî'dir.⁷⁹ O, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah İbn Mes'ûd gibi sahâbîlerden hadis rivayet etmiş,⁸⁰ fıkhıta İbn Mes'ûd'a öğrencilik yapmıştır.⁸¹ Kendisi Kûfe fıkıh ekolünün büyük otoritelerinden kabul edilir.⁸² Nitekim Râmhürmüzî, Kâdî Şüreyh'in (ö. 80/699) bile içinden çıkamadığı meselelerde ona danıştığını⁸³ hatta Muhammed b. Sîrîn'in (ö. 110/729), Kâdî Şüreyh'in meclisinden ayrılıp Abîde es-Selmânî'ye öğrencilik yaptığını beyan eden bir rivayete yer vererek⁸⁴ onun bu husustaki uzmanlığına işaret etmiştir.

3.1.5. Süfyân es-Sevrî

Lafızların olduğu gibi rivayet edilmesi, söz konusu haberin manasının da doğru bir şekilde nakli anlamına gelmektedir. Bu durum, hadisin ifade ettiği mananın râvi tarafından iyice anlaşılmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu kapsamda Râmhürmüzî, râviden kaynaklanan ahkâm değişikliğine dikkat çekmek üzere hul` (kadının erkeğe vereceği bir bedel) yoluyla boşanmaya dair Süfyân es-Sevrî'nin naklettiği bir rivayete yer vermiştir. Söz konusu habere göre Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Süfyân es-Sevrî>Ebû Husayn tariki ile Şa'bî'nin (ö. 104/722), muhâlea yoluyla boşamada kocanın karısına mehir adına verdiği şeyleri geri almasını kerih gördüğünü söylemiş, orada bulunan bir adam ise Kays b. Rebî>Ebû Husayn>Şa'bî senediyle, bu tarz boşamada Şa'bî'nin mehirden daha fazlasının alınmasını hoş karşılamadığını belirtmiştir. Bunun üzerine İbn Mübârek, ikinci senedde bulunan Kays b. Rebî'in (ö.

⁷⁷ Bk. Zirikî, *el-A'lâm*, 4: 199.

⁷⁸ Bk. Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-İclî, *Ma`rifetü's-sikât min ricâli ehli'l-ilm ve'l-hadîs ve mine'd-duafâi ve zikri mezâhibihim ve ahhâbihim*, thk. Abdülâlîm Abdülazîm el-Bestevî (Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2: 124.

⁷⁹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 241.

⁸⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, 2. Basıkı (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 11: 119-120.

⁸¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 317.

⁸² Şükrü Özen, "Kâdî Şüreyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 121.

⁸³ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 241; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 317.

⁸⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 241.

168/784)⁸⁵ “كُلَّ” ve “أَكْثَرَ” lafızları arasında fark görmemesi sebebiyle ahkâmında farklılığa neden olacak şekilde nakilde bulunduğuna işaret ederek bu meselede aynı dönemde yaşayan Süfyân es-Sevrî'nin rivayetinin tercih edilmesi gerektiğini zira Süfyân'ın fakihliği⁸⁶ sebebiyle böylesi bir hataya düşmeyeceğini ifade etmiştir.⁸⁷ Zira Kays b. Rebî'in çokça hata yaptığı ve rivayetlerde yer alan lafızları hangi anlamlara geleceğine dikkat etmeksizin gelişi güzel kullandığı ifade edilmiştir.⁸⁸

3.1.6. Şerîk b. Abdullah (ö. 177/794)

Herhangi bir olayda konuya dair bütün rivayetleri bilmenin ortaya çıkan sorunların çözümü noktasında önemli bir kolaylık sağlayacağı izahtan varesidir. Bu doğrultuda Râmhürmüzî, rivayet bilgisinin ne derece önemli olduğunu ortaya koymak üzere hem muhaddis hem de fakih kimliği ile tanınan⁸⁹ Şerîk b. Abdullah'ın yaşadığı olay üzerinden bir örneğe yer vermiştir. İlgili hadiseye göre Şerîk, nebiz⁹⁰ konusunun müzakere edildiği bir meclise gelmişti. Orada bulunan Kûfeliler, nebizi su mesabesinde görüp içimine ruhsat verirken; Hicazlılar ise onu hamr gibi telakki etmişler ve haramlığına hükmetmişlerdi. Bu arada meclistekiler ısrarlı bir şekilde Şerîk'ten nebiz hakkında hüküm vermesini talep etmişler, bunun üzerine o, İbn Mes'ûd'un keskin ve sert bir nebiz içtiğine dair rivayeti,⁹¹ diğer yandan Hz. Ömer'in, deve etinin hazmını kolaylaştıracak yegâne şeyin keskin bir nebiz olduğu⁹² yönündeki açıklamalarını aktarmış, ayrıca ruhsat içerikli bazı haberleri de⁹³ nakletmişti. Bu cevap karşısında hiddetlenen Hasen b. Zeyd (ö. 168/785),⁹⁴ son dinde böyle bir şey iştmediklerini ve söz konusu rivayetlerin uydurma olduğunu söylemişti. Buna karşın Şerîk, Hasen b. Zeyd'e, meclislerde başköşede oturması sebebiyle ilgili nakillerden habersiz olmasının gayet doğal olduğunu

⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6: 355.

⁸⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 11: 166.

⁸⁷ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 240.

⁸⁸ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 42.

⁸⁹ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 202.

⁹⁰ Nebiz, hurma, kuru üzüm ve bal gibi ürünlerden mayalanma olmaksızın elde edilen bir içki türüdür. Bk. Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî, *et-Ta'rifâtü'l-fıkhiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 225.

⁹¹ Bk. Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mesûdât* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993), 24: 12.

⁹² Bk. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhim b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi, *el-Âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 224 (993).

⁹³ İlgili rivayetler için bk. Müslim, “Eşribe”, 82, 84, 85; İbn Mâce, “Eşribe”, 12; Tirmizî, “Eşribe”, 7.

⁹⁴ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7: 320.

belirtmiş, meclistekiler de duydukları karşısında kısa bir şaşkınlık yaşadık-
tan sonra ondan meseleyle alakalı haberleri kendilerine aktarmalarını iste-
mişlerdi. Şerîk ise hadislerin, ehlini tekzibe maruz kalmaktan koruduğunu
ifade etmişti.⁹⁵ Netice itibariyle zikredilen bu olay, sadece merfû hadislerin
değil mevkuף haberleri de içine alan rivayet bilgisinin meselelerin halli husu-
sunda son derece mühim olduğunu ve fakihin rivayet bilgisine olan ihtiyacı-
nı göstermesi açısından kayda değer bir örnektir.

3.1.7. İmam Mâlik

Râmhürmüzî, fikhü'l-hadîsin önemini vurgulamak üzere; fıkihta Rebîa-
tû'r-re'y'e (ö. 136/753) hadis alanında da İbn Şihâb ez-Zührî'ye öğrencilik ya-
pan,⁹⁶ fetva ve içtihad dirâyeti ile otorite kabul edilen⁹⁷ İmam Mâlik'in bu
doğrultudaki tavsiyesine de yer vermiştir. Söz konusu rivayete göre o, hadis
ilmi ile iştigal eden yeğenleri Ebû Bekr (ö. ?) ve İsmâîl b. Üveys'e (ö. ?) hadis-
lerden daha fazla faydalanmak için rivayeti azaltmaları ve gayretlerini anla-
ma yönünde yoğunlaştırmalarına dair öğütlerde bulunmuştur.⁹⁸ Hatta Râm-
hürmüzî, oğlu Yahya'nın (ö. ?) kendisinden ilim noktasında yararlanmaması
sebebiyle babası İmam Mâlik'in bu konudaki üzüntüsünü dile getirdiği bir
rivayete de yer vermiş, buna karşın babasından istifade eden ve rivayet-dirâ-
yet bütünlüğünü bir arada bulunduran Medînelî⁹⁹ Abdurrahman b. el-Kâ-
sım'ı (ö. 126/744) da örnek olarak zikretmiştir.¹⁰⁰

3.1.8. Abdullah b. İdrîs (ö. 192/807)

Fikhü'l-hadis, şiir vb. diğer ilim dallarında da nüfuz sahibi olmayı gerek-
tirebilmektedir. Nitekim Râmhürmüzî, Kûfeli muhaddis Abdullah b. İdrîs'i
(ö. 192/807)¹⁰¹ bu hususa örnek olarak zikretmiştir. Rivayete göre Abdullah b.
Sâlih el-Iclî (ö. 211/826), bir muhaddis ve aynı zamanda Kur'an ilimleri konu-
sunda vukûfiyet sahibi olan Ali b. Hamza el-Kisâî'ye (ö. 189/905),¹⁰² "التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ"
sözcüğünün anlamını sormuş, o da ilgili ifadenin "الْبِرَّكَاتُ" lafzının bir benzeri

⁹⁵ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 254, 256; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi` li ahlâki'r-râvî*, thk. Mahmûd Tahrân (Riyâd: Meketebetü'l-Mearîf, 1403/1983), 1: 334.

⁹⁶ Kâsım Ali Sa`d, *Cemheretü terâcimi'l-fukahâi'l-mâlikîyye* (Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Buhû-
sî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 1: 10-11.

⁹⁷ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 8: 58.

⁹⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 242, 558; Bağdâdî, *Nasihatü ehli'l-hadis*, 37.

⁹⁹ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 6: 188; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3: 322-323.

¹⁰⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 242.

¹⁰¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 4: 71.

¹⁰² Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhe-
tû'l-elîbbâ fi tabakati'l-üdebâ*, thk. İbrâhîm es-Semerrâî (Ürdün: Meketebetü'l-Menâr, 1405/1985),
58.

olduğunu söylemişti. İclî, bu sefer de “أَلْبِرْكَاتُ” kelimesinin manası hakkında bilgi isteyince Kisâî, herhangi bir malumatının bulunmadığını söylemişti. İclî, aynı suali Muhammed b. el-Hasen'e (ö. ?) de yöneltmiş o da söz konusu tabirin Allah Teâlâ'ya ibadet için kullanıldığını belirtmişti. Aradığı cevabı bir türlü bulamayan İclî, Kûfe'de karşılaştığı Abdullah b. İdrîs'e ilgili kelime hakkında yukarıdaki mezkûr şahısların verdikleri yanıtları aktarınca o, her ikisinin de şiir ve benzeri ilimlere uzaklıkları sebebiyle bahsi geçen sözcüğün hangi anlamda kullanıldığını bilemeyeceklerini belirtmiş ve okuduğu bir şiirden¹⁰³ hareketle “tahiyyât” sözcüğünün “mülk” manasına geldiğini açıklamıştı.¹⁰⁴ Bu misal, fıkhü'l-hadîs için muhaddislerin çok yönlü bilgi sahibi olmaları ve diğer ilim dallarından da destek alınmasının ehemmiyetini göstermesi açısından önemli bir veridir.

3.1.9. Abdullah b.Vehb b. Müslim (ö. 197/812)

Râmhürmüzî'nin, fıkhü'l-hadîs alanında zikrettiği diğer bir isim de İmam Mâlik'e yirmi yıl arkadaşlık yapmış muhaddis ve fakih vasıfları ile bilinen Abdullah b.Vehb b. Müslim'dir.¹⁰⁵ Bu bağlamda İbn Vehb Hz. Peygamber'in, “Allah'ım! Fakirlikten sana sığınırım...”¹⁰⁶ sözünde maddî yoksulluğun değil gönül fakirliğinin kastedildiğine yönelik bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁰⁷ İbn Vehb'in bu yorumu esasen Resûl-i Ekrem'in, “Ey Ebû Zer! Mal çokluğunun zenginlik, azlığının da fakirlik olduğunu mu düşünüyorsun” sorusuna onun “Evet” yanıtını vermesi üzerine durumun zannettiği gibi değil gönül zenginliği ve fakirliği¹⁰⁸ olduğu yönündeki izahıyla da örtüşmektedir. Râmhürmüzî, zikrettiği bu örnekle İbn Vehb'in tek bir rivayetin zahirinden hareket etmeyip meseleye dair bütün haberleri göz önünde bulundurduğuna vurgu yapmış, dolayısıyla fıkhü'l-hadîs takip edilmesi gerekli olan bir yönetime işaret etmiştir.

3.1.10. Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813)

Hadisleri anlayanın, rivayet etmekten daha hayırlı olduğu ifade edilmiş,¹⁰⁹ bu anlayışı benimseyen Râmhürmüzî de eserinde düşüncesini teyiden

¹⁰³ “أَبِغِ عَلَى حَيِّهِ يُجْدِي” / Ben, askerlerimle Ebû Kâbus'a saldırıp mülkünü ele geçirdim.” Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 258.

¹⁰⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 257.

¹⁰⁵ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 36.

¹⁰⁶ Bk. İbn Mâce, “Dua”, 3; Ebû Dâvûd, “Salât”, 366; Nesâî, “İstiâze”, 14, 16.

¹⁰⁷ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 262.

¹⁰⁸ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdülmünim Şelebî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 10: 382 (11785).

¹⁰⁹ İbn Abdülber, *Câmiu beyâni'l-ilm*, 2: 1144.

fıkhü'l-hadîs anlamında¹¹⁰ *tefsîrû'l-hadîs* tabirinin de kullanıldığını gösteren bir rivayete yer vermiştir. Bahse konu habere göre rivayetle yetinmeyen bunun yanı sıra Kur'an-ı Kerim ve hadisleri anlamaya dönük faaliyetlerde de bulunan Süfyân b. Uyeyne'nin, mezkûr açılardan Süfyân es-Sevrî'den daha önde olduğu belirtilmiştir.¹¹¹ Nitekim Ahmed b. Hanbel de hadisleri İbn Uyeyne'den daha iyi bilen bir başkasını görmediğini söyleyerek aynı hususa işaret etmiştir.¹¹²

3.1.11. Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/813)

Râmhürmüzî'nin hem hadis hem de fıkıh ilminde ön plana çıkmış ulemaya dair zikrettiği isimlerden biri de Abdurrahman b. Mehdî'dir. Kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu belirtilen İbn Mehdî¹¹³ hakkında Ahmed b. Hanbel, "*hadis için yaratılmıştır*" ifadesini kullanmış,¹¹⁴ Ali b. Medîni (ö. 234/848) de bu alandaki bilgisine vurgu yapmak üzere, "*sihir gibi etkileyici*" nitelemesinde bulunmuştur.¹¹⁵ Ayrıca İbn Mehdî, fıkıh ilminde de otorite sayılabilecek bir mertebeye yükselmiştir.¹¹⁶ Buradan hareketle Râmhürmüzî, İbn Mehdî'nin rivayet ve dirâyeti aynı çizgide buluşturan¹¹⁷ vasfına dikkat çekmek üzere bir olay aktarmıştır. Rivayete göre A'meşin bütün hadislerini bildiğini iddia eden Ali b. Medîni, İbn Mehdî'nin kendisine A'meş'in rivayetlerinden olup da hiç duymadığı otuz hadisi yazdırdığını söylemiştir. Diğer yandan hac ibadeti ile ilgili meselelerde otorite kabul edilen ve bununla da övünen Süleyman eş-Şâzekûnî (ö. 234/849), İbn Mehdî'nin bu husustaki yetersizliğini gün yüzüne çıkartıp onu rezil etmek istemişti. Ancak Abdurrahman b. Mehdî, ona da ilgili bahse ilişkin otuz mesele yazdırmış ve her bir meseleye dair de bir veya iki hadis nakletmişti.¹¹⁸ Râmhürmüzî tarafından kaydedilen bu haber, İbn Mehdî'nin hem hadislere¹¹⁹ hem de fıkhü'l-hadîse vâkıf olduğunun açık bir delilidir.

¹¹⁰ Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk el-Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sikât müvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 23.

¹¹¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 241.

¹¹² Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9: 182; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 317.

¹¹³ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10: 239, 245.

¹¹⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 304, 305.

¹¹⁵ Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10: 245; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 17: 439.

¹¹⁶ Bk. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali eş-Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'r-Râidî'l-Arabî, 1970), 1: 91; Mücteba Uğur, "Abdurrahman b. Mehdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1: 167.

¹¹⁷ Bk. Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî, *Menâkibü'ş-Şâfiî*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Kâhire: Dâru'ş-Şürâs, 1390/1970), 2: 243-244.

¹¹⁸ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 251-252; Bağdâdî, *el-Câmi` li ahlâki'r-râvî*, 2: 277.

¹¹⁹ Kâsım Ali Sa'd, *Cemheretü terâcimi'l-fukahâi'l-mâlikiyye*, 2: 665.

3.1.12. Yahyâ b. Saîd el-Kattân (ö. 198/813)

Dirâyetü'l-hadîs, rivayetlerin sened ve metin açısından incelenmesi, türleri, hükümleri, râvilerinin durumu, taşımaları gereken şartlar ve bunlarla ilgili konuların bilinmesini sağlayan ilim şeklinde¹²⁰ usûl-i hadîs manasında da kullanılmıştır. Bu bağlamda dirâyetü'l-hadîsin bu yanını da dikkate alan Râmhürmüzî, konuyla alakalı bir rivayete yer vermiştir. Söz konusu habere göre dinî/ahlâkî uyumun gözetilmediği evliliklerin Hz. Peygamber tarafından onaylanmadığına ilişkin hadisin¹²¹ Ebû Hafs (ö. 249/864) tarafından merfû bir tarikle nakledildiğini duyan İbnü'l-Kattân, bu duruma itiraz edip onun Abdullah b. Ubeyd'in (ö. ?) naklettiği mürsel bir hadis olduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuş ayrıca bu rivayeti *Sünen'*inde tahric eden Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) da merfû ve mürsel haberler arasında bir ayırım gözetmediğini söyleyerek hatalı bir tutum sergilediğini ifade etmiştir.¹²² Nesâî (ö. 303/915) de bu konuda İbnü'l-Kattân'ın görüşünü benimsemiştir.¹²³

3.1.13. İmam Şâfiî (ö. 204/820)

Râmhürmüzî, fikhü'l-hadîs alanında İmam Şâfiî'nin konumuna işaret etmek üzere eserinde bir anekdota yer vermiştir. Buna göre hadis ve fıkıh ilimi ile iştigal eden¹²⁴ ve fıkıh bilgisini İmam Şâfiî'den öğrenmiş,¹²⁵ garîbü'l-hadîs ilminde de otorite kabul edilen Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838)¹²⁶ eserlerinde İmam Şâfiî'nin ismini zikretmeksizin alıntılar yaptığını duyan Hüseyin b. Ali el-Kerâbîsî (ö. 248/862) bu duruma oldukça kızmıştı. Bunun üzerine onun kitaplarında kullandığı delilleri İmam Şâfiî'den aşırıldığını ve Ebû Ubeyd'in ancak bir râvi vasfını taşıdığını belirtip fikhü'l-hadîs meselesinde yetersiz olduğunu söylemişti.¹²⁷ Mezkûr olayda da anlatıldığı üzere İmam Şâfiî, fikhü'l-hadîste şöhret kazanmış¹²⁸ ve çeşitli alanlarda uzmanlığı ile tanınan ulema bile ondan bağımsız hareket edemeyerek bu hususta ona atıflarda bulunmak zorunda kalmışlardı. Yine Ahmed b. Hanbel, ashâb-ı

¹²⁰ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 1: 26.

¹²¹ Ebû Dâvûd, *Nikâh*, 5; Nesâî, *Nikâh*, 12.

¹²² Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 240.

¹²³ Bk. Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmiyye, ts.), 6: 170; Muhammedî, *eş-Şâz ve'l-münker*, 348.

¹²⁴ Bk. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a`yân*, 4: 60; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 23: 356.

¹²⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 23: 361.

¹²⁶ Enbârî, *Nüzhetü'l-elibbâ*, 111-112.

¹²⁷ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 250-251.

¹²⁸ Bk. Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 23: 357.

hadîsin fikhü'l-hadîs usulünü ondan öğrendiklerini belirtmiş¹²⁹ ve onların ancak bu aşamadan sonra Ebû Hanîfe'nin talebelerinden yakalarını kurtardığını ifade etmiştir.¹³⁰

3.1.14. Ebû Sevr (ö. 240/854)

Râmhürmüzî, rivayet ve dirâyeti bir arada bulunduran ve anlama konusunda çaba harcayanların konumuna işaret etmek üzere bir başka örnek daha zikretmiştir. Nitekim aralarında Yahya b. Maîn (ö. 233/848) ve Ebû Hayseme'nin (ö. 234/849) de bulunduğu bir grup muhaddisin hadisle iştigal ettikleri bir esnada bir kadın gelip gassallık görevini icra eden hayızlı bir kadının ölüleri yıkayıp yıkayamayacağını sormuş ancak onlardan hiç biri cevap verememişti. Bu sırada fıkhıta mutlak müctehid ve hadiste de hafızlık derecesine ulaşan¹³¹ Ebû Sevr'e aynı suali yöneltmiş o, söz edilene kadının cenazeyi yıkayabileceğine dair fetva vermişti. Ebû Sevr, Resûl-i Ekrem'in mes-citte bulunduğu bir sırada Hz. Âişe'den seccâde istemesi üzerine onun, "*Ben hayızlıyım*" demesine karşılık Hz. Peygamber'in, "*Senin hayzın elinde değildir*"¹³² beyanını ve yine onun, itikâfta bulunan Hz. Peygamber'in başını âdetli iken yıkamasına¹³³ ilişkin rivayeti görüşüne delil olarak zikretmiş, özel halinde iken hayatta olanın başını yıkayan bir kadının ölüyü evleviyetle yıkayabileceğini belirtmişti. Bunun üzerine orada bulunan ehl-i hadîs, bu hadisleri kendilerinin de bildiklerini söyleyince bu sefer kadın, buna rağmen neden cevap veremediklerini söyleyerek sitemini dile getirmişti.¹³⁴ Binaenaleyh, bu olayda da görüldüğü üzere ilgili nakille, fikhü'l-hadîs konusunda salt nakilciliğin yetersiz kaldığı, meseleleri çözüme kavuşturacak olan kimselerin ancak hem rivayetleri hem de bunların nerede kullanacağını bilenler olduğu vurgulanmıştır.¹³⁵

¹²⁹ Ali Abdülbâsî Mezîd, *Minhâcü'l-muhaddisîn*, 237.

¹³⁰ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *Âdâbü's-Şâfiî ve menâkıbüh*, thk. Abdül-ganî Abdülhâlık, 2. Baskı (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1413/1993), 55; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 61.

¹³¹ Bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2: 200; Muhsin Koçak, "Ebû Sevr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 229.

¹³² Müslim, "Hayz", 11-13; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 105; Tirmizî, "Tahâret", 101.

¹³³ Buhârî, "Hayz", 5; Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 80; İbn Mâce, "Tahâret", 120.

¹³⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 249-250.

¹³⁵ Bağdâdî, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, 1: 214.

3.1.15. Hilâl b. Müslim (ö. 245/859)

Muhaddisler ve fukaha arasında zaman zaman çekişmeler olmuş söz konusu mücadeleler bazen muhaddisler bazen de fakihler lehine sonuçlanmıştı.¹³⁶ Bu tartışmalar ekseninde Râmhürmüzî, manalara vukûfiyetleri sebebiyle fukahanın üstünlüklerini ortaya koyan bir rivayete yer vermiştir. Söz konusu habere göre Abdurrahman b. Mehdî'den hadis dinleyen, fıkıh bilgisini Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Züfer'den (ö. 158/775) alan ve re'yi/kıyası çokça kullanması sebebiyle de Hilâlür-re'y lakabıyla tanınan¹³⁷ Hilâl b. Müslim, Basralı hadis hafızı Muhammed b. Ca'fer'in/Gunder (ö. 193/809) ilim meclislerine gider, hadis yazar ancak bu durumdan pek hoşnut olmazdı. Yine o, bir defasında mezkûr meclise varmış, onun gelişinden memnun olmayan Gunder ise hadis nakletmeye devam etmişti. Gördüğü bu tablodan rahatsızlık duyan Hilâlürre'y, Yahudilerden iki kişinin, Hz. Peygamber'in yanına varıp Hz. Mûsâ'nın (a.s.) getirmiş olduğu dokuz ayet hakkında sordukları, Resûl-i Ekrem'in verdiği cevap üzerine “تَسْهَدُ أَنَّكَ نَبِيٌّ” ifadesini kullanarak peygamberliğine şahitlik ettiklerini ancak Yahudiler tarafından öldürülme korkusuyla Müslüman olmaktan çekindiklerini anlatan bir rivayeti¹³⁸ nakletmişti. Hilâlürre'y, ilgili cümleyi İslâm'a girmek için yeterli görmesine rağmen¹³⁹ Gunder bunun aksini savunmuş ve bunun üzerine Hilâlürre'y, Muhammed b. Ca'fer'in meclisinden ayrılarak bir daha oraya gitmemiştir.¹⁴⁰ Dolayısıyla Râmhürmüzî, bu rivayetten hareketle hadislerin künhüne vâkıf olmanın ancak fikhü'l-hadis bilgisi ile mümkün olacağına işaret etmiş ve lafızcı bir tavrın doğru hüküm vermede yetersiz kalacağını vurgulamıştır.

Râmhürmüzî, rivayet-dirâyet ikilisini bir arada bulunduran ve yukarıda zikredilen isimler haricinde Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) şahit olduğu bir tablo üzerinden tamamı hem fıkıh hem de hadis bilgisi ile öne çıkan bazı isimleri de gündeme taşımıştır. Söz konusu olaya göre Abdülmelik, Mescid-i Haram'da ilim ve zikir halkaları ile karşılaşmış ve şaşkınlığını gizleyemeyerek söz konusu meclislerin kimlere ait olduğunu sormuştu. Orada bulunanlar da Atâ b. Ebû Rebâh (ö. 114/732), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713), Meymûn b. Mihrân (ö. 117/735), Mekhûl b. Ebû Müslim (ö. 112/730), Mücâhid b. Cebr'in (103/721) isimlerini saymışlardı. Bunun üzerine Abdülmelik, sözü edilen

¹³⁶ Bk. Abdülmeçîd, *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye*, 107.

¹³⁷ Ebû'l-Vefa Muhyiddîn Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.), 2: 207.

¹³⁸ Tirmizî, “Tefsîrül-Kurân”, 18; Nesâî, “Tahrîmü'd-dem”, 18.

¹³⁹ Konu ile ilgili tartışmalar için bk. Sefer b. Abdurrahman el-Havâlî, *Zâhiratü'l-ircâ fî'l-fikri'l-İslâmî* (b.y.: Dâru'l-Kelime, 1420/1999), 362.

¹⁴⁰ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 248.

şahısların hepsinin acem olmalarına rağmen kendilerinin onlara muhtaçlıklarını dile getirmişti.¹⁴¹ İlgili hadisede ismi geçenlerden ilki Atâ b. Ebû Rebâh, mevaliden olup birçok sahâbiden hadis rivayet etmiş¹⁴² ve zamanının en yetkili fıkıh âlimi olarak zikredilmiştir.¹⁴³ Diğeri ise İbn Abbâs'a talebelik yapmış râvi vasfı ile şöhret kazanmış¹⁴⁴ aynı zamanda fikhî yeterliliğe de ulaşmış Saîd b. Cübeyr'dir.¹⁴⁵ Bir diğer isim ise yine hem rivayet hem de dirâyet bilgisi ile tanınan Meymûn b. Mihrân'dır.¹⁴⁶ Bir başkası benzer özellikleri ile maruf Mekhûl'dür.¹⁴⁷ Sonuncusu ise müfessir yönü ile olduğu kadar fakih ve çok hadis rivayeti ile de bilinen Mücâhid b. Cebr'dir.¹⁴⁸ Netice itibarıyla Râmhürmüzî, ilgili rivayetten hareketle ancak her iki ilmi cem eden âlimlerin dini anlama ve anlatma noktasında insanlara faydalı olabileceğine işaret etmiştir. Bu doğrultuda o, Mısır'da Hasan-ı Basrî (ö. 110/728),¹⁴⁹ Filistin'de Recâ b. Hayve (ö. 112/730),¹⁵⁰ Ürdün'de Ubâde b. Nesî (ö. 118/736),¹⁵¹ Cezîre'de Adî b. Adî el-Kindî (120/737),¹⁵² Humus'ta Amr b. Kays (ö. 125/742),¹⁵³ Dimeşk'te Yayha b. Yahya'nın (ö. 135 /752)¹⁵⁴ isimlerini zikretmiş¹⁵⁵ ayrıca bu durum rivayet ve dirâyeti cem eden mevâlinin hâkimiyeti olarak da zikredilmiştir.¹⁵⁶

3.2. Fikhü'l-Hadîse Dair Örnek Rivayetler

Râmhürmüzî, fikhü'l-hadîse ilişkin zikrettiği örneklerde ilgili kavramı hem geniş hem de dar kapsamıyla kullanmış kendisi de fikhü'l-hadîs denemesinde bulunmuştur.

¹⁴¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 242-243.

¹⁴² Alâüddîn Moğultay, *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebû Muhammed Üsâme b. İbrâhîm (Kâhire: el-Fâruku'l-Hadîse, 1422/2001), 9: 241.

¹⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6: 20; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 391.

¹⁴⁴ Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 216.

¹⁴⁵ Bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 216.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 7: 332, 333; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, 77.

¹⁴⁷ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 155, 157, 158; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7: 284.

¹⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 6: 20; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 4: 449, 454.

¹⁴⁹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Tesmiyetü'l-fukahâi'l-emsâr min ashâbi Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve men ba'dehüm*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Haleb: Dâru'l-Va'y, 1369), 129.

¹⁵⁰ Bk. Ebû'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl el-İsbehânî, *Siyerü's-selefi's-sâlihîn*, thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed (Riyâd: Dâru'r-Râye, ts.), 768.

¹⁵¹ Bk. İsbehânî, *Siyerü's-selefi's-sâlihîn*, 768; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 14: 194-198.

¹⁵² Bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 1: 329; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 19: 535.

¹⁵³ Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 5: 322-323; Ziriklî, *el-A'lâm*, 5: 83.

¹⁵⁴ Bk. Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, 2: 160; Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, 32: 39.

¹⁵⁵ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 243-244.

¹⁵⁶ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 245.

3.2.1. لَا عَقْرَ فِي الْإِسْلَامِ

H. Peygamber, “لَا عَقْرَ فِي الْإِسْلَامِ”/İslâm'da kurban yoktur¹⁵⁷ şeklindeki mutlak beyanı ile gerekli şartları taşıyanların yerine getirmesi gereken bir ibadet olmasına rağmen¹⁵⁸ kurban ibadetinin gayri meşrûluğuna yönelik bir beyanda bulunmuştur.¹⁵⁹ Buradan hareketle Râmhürmüzî, hadiste geçen “عَقْرٌ”¹⁶⁰ kelimesinin manasıyla ilgili dilci özellikleri ile ön plana çıkan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm vb. isimlere sorulduğunu ancak cevap veremediklerini, aynı soruya muhatap olan Ahmed b. Hanbel'in ise câhiliye döneminde toplumun ileri gelenlerinden birisi öldüğünde mezarı başında kurban kesildiği yönünde bir açıklama yaptığını aktarmıştır.¹⁶¹ Ayrıca Ebû Dâvûd da Abdürrezzâk'tan (ö. 211/826) yapmış olduğu nakilde câhiliye devrinde halkın bu doğrultuda tutum sergilediklerini¹⁶² söylemiştir.¹⁶³ Böylece kurban kesiminin yasaklığına dair mezkûr mutlak beyan, ilgili haber ile mukayyed haline gelmiş ve rivayette yer alan yasaklık hükmü mezar başında icra edilen¹⁶⁴ ilgili eylemle sınırlandırılmıştır.

Bu misalde de açıkça görüldüğü gibi Râmhürmüzî, bu örnekle fikhü'l-hadîs için hem rivayet hem de dirâyet/usul bilgisinin birlikteliğine vurgu yapmıştır. Ayrıca yaşanan bu olay, Ahmed b. Hanbel'in gerek hadis gerekse fikhî meselelere hâkimiyetinin boyutlarını göstermesi açısından da önem arz etmektedir. Bundan dolayı olsa gerek Süleymân eş-Şâzekûnî, hadislerdeki kapalı manaları bilmedeki mahareti ve fıkihtaki konumuna dikkat çekmek üzere Ahmed b. Hanbel'i çeşitli karışımlardan¹⁶⁵ elde edilen bir miske benzetmiştir.¹⁶⁶

¹⁵⁷ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm es-San`ânî, *el-Musannef*, thk. Habîbürrâhmân el-A`zamî, 2. Baskı (Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983), 3: 559 (6690); Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 73.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, 2: 321; İbn Mâce, “Edâhî”, 2; Tirmizî, “Edâhî”, 18.

¹⁵⁹ Abdülazîz el-Hayyât, *Turuki'l-istidlâl bi's-sünne* (Kâhire: Dâru's-Selâm, 1406/1986), 24.

¹⁶⁰ Akr: Deve veya koyunun ayakta iken bacaklarını kesmek demektir. Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3: 271.

¹⁶¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 252-153.

¹⁶² Câhiliye araplarının, hayatında cömertlik vasfı ile bilinen kimse adına tenesir tahtası altına veya mezarı başında kesilen kurban etinden ölümünden sonra hayvanların da yemesini sağlayarak bu özelliğinin devam ettiğini göstermek ve ayrıca âhîret hayatına inananların ise mezkûr şahsın kıyâmet gününde binitli olarak haşredilmesi için bu eylemde buldukları ifade edilmiştir. Bk. Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî, *Meâlimü's-sünen* (Haleb: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932), 1: 315-316.

¹⁶³ Bk. Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 73.

¹⁶⁴ Abdülazîz el-Hayyât, *Turuki'l-istidlâl bi's-sünne*, 24.

¹⁶⁵ Neşvân b. Sa'd el-Himyêrî el-Yemenî, *Şemsü'l-ulûm ve devâü kelâmî'l-arab mine'l-külûm*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî v.dğr. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999), 5: 2901.

¹⁶⁶ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 254; Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 11: 203.

3.2.2. أَقْرُوا الطَّيْرَ عَلَى مَكَاتِهِ

Rivayete göre Hz. Peygamber, “أَقْرُوا الطَّيْرَ عَلَى مَكَاتِهِ”/Kuşları yuvalarında (kendi hallerine) bırakınız¹⁶⁷ buyurmuştur. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi fikhü'l-hadîse dair usuller belirleyen İmam Şâfiî, câhiliye dönemindeki insanların bir işe başlamak istediklerinde kuş yuvasına varıp oradaki kuşu ürküttüklerini akabinde sağ tarafa uçması halinde planlarını uygulamaya koyduklarını aksi takdirde ise vazgeçtiklerini¹⁶⁸ söylemiş ve rivayetin bu şekilde anlaşılmasını salık vermiştir. Zira Resûl-i Ekrem, mezkûr yasak ile hem câhiliyede uygulanagelen kuşlarla uğur arama şeklindeki bir âdeti ortadan kaldırmış hem de hayvanların hiçbir şekilde rahatsız edilmemesini tembihlemiştir.¹⁶⁹ Ayrıca Râmhürmüzî,

“أَوْكَارَهَا” لَا تَطْرُقُوا الطَّيْرَ فِي /Kuşlara yuvalarında ilişmeyin¹⁷⁰ hadisi ile gece vakti avlanmanın yasaklandığını belirtmiş, bu ve benzeri rivayetlerin ancak ehl-i hadîs tarafından anlaşılabilceğini söylemiştir.¹⁷¹

3.2.3. لَا يَقَادُ الْبَعِيرُ بَيْنَ اثْنَيْنِ

Hz. Peygamber, “لَا يَقَادُ الْبَعِيرُ بَيْنَ اثْنَيْنِ”/Bir deve, iki kişi tarafından sürülmez¹⁷² buyurmuştur.¹⁷³ Râmhürmüzî'nin verdiği bilgiye göre fıkıh bilgisi ile de maruf muhaddis Dahhâk b. Muhalled (ö. 212/826),¹⁷⁴ söz konusu haberi iki kişinin bir deveye aynı anda binmemeleri hatta yürümeleri gerektiği yönünde anlamıştır.¹⁷⁵ Ancak bu mana, birinin binitli diğerinin ise yürüyerek deveyi sevk ettiği arap örfüne uygun değildir. Neticede bu hadisin, işlerin ehil kimselere tevdi edilmesi şeklinde anlaşılması daha uygundur.¹⁷⁶

¹⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Edâhî”, 11.

¹⁶⁸ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 259.

¹⁶⁹ Hattâbî, *Meâlimü's-sünen*, 4: 285.

¹⁷⁰ Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu`cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 3: 131 (2896).

¹⁷¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 259.

¹⁷² Bk. Ebû Abdullah İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr* (b.y.: y.y., ts.), 8: 422 (3564).

¹⁷³ Rivayet hakkında münker hükmü verilmiş ve zayıflığı konusunda ittifak olduğu ifade edilmiştir. Bk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü ehâdîsi'z-zâife ve'l-mevzûa ve eseruhe'sseyyüü fi'l-ümme* (Riyâd: Mektebetü'l-Meârif, 1425/2004), 13: 493.

¹⁷⁴ Bk. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, 9: 480-481.

¹⁷⁵ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 258.

¹⁷⁶ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 258 (Dipnottan).

3.2.4. ضَرَبَاتُهُ أَبْكَارٌ تَقْصُرُ مَعَهَا الْأَعْمَارُ

Râmhürmüzî, Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında söylediği ifade edilen *ضَرَبَاتُهُ أَبْكَارٌ تَقْصُرُ مَعَهَا الْأَعْمَارُ*/Onun vuruşları, ömürleri kısaltıcı bir şekilde benzersizdir¹⁷⁷ rivayetine de yer vermiştir. Bahse konu nebevî beyan ile alakalı Süleyman eş-Şâzekûnî, Hz. Ali'nin düşmanlarına indirdiği darbelerin, her bir seferinde sanki ilk defa vuruyormuş gibi güçlü ve öldürücü olduğu yönünde izahta bulunmuştur.¹⁷⁸

Râmhürmüzî, hadislerin anlaşılması konusunda bazı tespitler ileri sürmüştür. Değerlendirmelerde bulunduğu söz konusu rivayetleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.2.5. أَمِيرُ الْقَوْمِ أَقْطَفُهُمْ دَابَّةً

Râmhürmüzî, *أَمِيرُ الْقَوْمِ أَقْطَفُهُمْ دَابَّةً*/Kaomin lideri, bineği en yavaş gidenidir¹⁷⁹ beyanı hakkında, liderin düşman ve yırtıcı hayvanların saldırılarına maruz kalmaması için korunması gerektiğinden bahsetmiş ve bu doğrultuda insanların onunla birlikte yürümelerinin zorunluluğundan bahseden bir yorum yapmıştır.¹⁸⁰

3.2.6. إِنَّ عَلَى كُلِّ هُدْبَةٍ شَيْطَانًا

Râmhürmüzî'nin fikhü'l-hadîse ilişkin ele alıp incelediği bir diğer rivayet ise *إِنَّ عَلَى كُلِّ هُدْبَةٍ شَيْطَانًا*/Her saçakta bir şeytan vardır¹⁸¹ hadisidir. O, bu haberle ilgili yapmış olduğu değerlendirmede ilgili naklin birliktelik ve tefrika konusunda darb-ı mesel haline geldiğini, Hz. Peygamber'in mezkûr açıklamasıyla insanların birlikte hareket etmelerini hatta ten ve elbise gibi olmalarına dair tembihte bulunduğunu söylemiştir. Neticede Râmhürmüzî mezkûr beyanın, *"Mümin, diğer mümin için parçaları birbirini perçinleyen bina gibidir"*¹⁸² şeklindeki nebevî beyan ile de örtüşüğünü ifade etmiştir.¹⁸³

¹⁷⁷ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 260. Mezkûr rivayeti, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'dan başka bir kaynaktan tespit edemedik.

¹⁷⁸ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 260; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1: 149, 3: 323.

¹⁷⁹ Bk. Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, 6: 46 (14781).

¹⁸⁰ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 260.

¹⁸¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 260. İlgili rivayeti, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'dan başka bir kaynaktan tespit edemedik.

¹⁸² Buhârî, "Salât", 88, "Mezâlim", 5, "Edeb", 36; Müslim, "Birr", 65.

¹⁸³ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 260.

3.2.7. تَوْقَهُ وَتَبَقَهُ

Müellifin fikhü'l-hadîs adına çözümlediği bir diğer hadis ise Resûl-i Ekrem'in Hz. Ebû Bekir'e yönelik (ö. 13/634), "يَا أَبَا بَكْرٍ تَوَقَّ وَتَبَّقْ"¹⁸⁴ ifadesidir. Râm-hürmüzî, bu cümlelerin dua kabilinden olup "Allah seni korusun ve ömür versin" anlamına geldiğini ayrıca "Cennette ebedîliğe ulaşman için haramlardan uzak dur"¹⁸⁵ manasında da kullanılabileceğini belirtmiştir.¹⁸⁶

Noktaların anlam üzerindeki etkisinin farkında olan muhaddisler bu sebeple rivayetlerdeki sözcükleri kendilerine nakledildiği şekliyle hıfzedip kaydetmişlerdir. Böylece hadiste nokta hatası sebebiyle oluşacak tashîften¹⁸⁷ kaynaklanacak yanlış anlamaların önüne geçmişler ve fikhü'l-hadîse büyük bir katkı sağlamışlardır. İşte buradan hareketle Râm-hürmüzî, yazılışları itibariyle birbirine benzeyen "ya" veya "ta" şeklindeki muzarat harflerini bile birbirine karıştırmadan zapteden ehl-i hadîse cahillik vasfının yakıştırılamayacağını söylemiş ve iddiasını da çeşitli örneklerle ispat etmeye çalışmıştır.¹⁸⁸ Bu misalleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

3.2.8. ما الدنيا في الآخرة الا مثل ما يجعل أحدكم إصبعه في اليم فلينظر بم ترجع

Müellif, "ما الدنيا في الآخرة الا مثل ما يجعل أحدكم إصبعه في اليم فلينظر بم ترجع"/Âhirete nazaran dünyanın değeri, ancak sizden birinizin parmağını denize daldırması gibidir. Parmağının denizden alabildiği suya/¹⁸⁹ (bundan sonra) denizin döndüğü hale baksın"¹⁹⁰ hadisinde geçen "رجع" kelimesinin muzarisinin Kûfeliler tarafından müennes "إصْبَعَةً" sözcüğü ile ilişkilendirilerek "ta", Basralı râvilerce de "الْيَمِّ" kelimesinden hareketle "ya" muzaraat harfi ile nakledildiğini¹⁹¹ belirtmiştir.¹⁹² Zira sözü edilen rivayetin tercümesinde de görüldüğü üzere hadis, her iki ayrı noktalama şekline göre de farklı anlamlara gelmektedir.

¹⁸⁴ Bk. Ebü'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu`cemü's-sagîr*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985), 2: 46 (754).

¹⁸⁵ Bk. Râm-hürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 261.

¹⁸⁶ Hz. Peygamber tarafından Hz. Ebû Bekir'e söylenen bu cümleye, "Arkadaşımı iyi seç ve onu koru", "Günahlardan sakın ve cezalarından kaçın", "Kendine sahip çık ve kötülüklerden uzak dur", "Malını tut, infakta aşırı olma ve kazancını koru" şeklinde anlamlar da verilmiştir. Bk. Süleymân b. Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî, *Garibü'l-hadîs*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-Garbâvî (Dümeşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982), 1: 699; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5: 112, 217.

¹⁸⁷ Bk. Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, 5. Baskı (İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 308.

¹⁸⁸ Bk. Râm-hürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 262.

¹⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, 4: 229; Müslim, "Cennet", 55.

¹⁹⁰ İbn Mâce, "Zühd", 3.

¹⁹¹ Aynî ise "رجع" fiilin "ya" muzaraat harfi ile bir diğer bir ihtimalini daha gündeme getirmiştir ki bu, parmağını denize daldıran kişi/fâil ile alakalıdır. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 11: 232.

¹⁹² Bk. Râm-hürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsil*, 262.

3.2.9. يُنْضَخُ عَلَى بَوْلِ الصَّبِيِّ...

Konuya dair diğer bir örnek Hz. Peygamber'in erkek çocuğun bevlinin temizlenme şekliyle bahsettiği “يُنْضَخُ عَلَى بَوْلِ الصَّبِيِّ.../...Çocuğun bevlüne su serpilir” rivayetindeki “نَضَخَ” fiili¹⁹³ ile alakalıdır. Muhaddislerden kimileri söz konusu sözcükteki “ha” harfini noktasız¹⁹⁴ kimileri de noktalı¹⁹⁵ bir şekilde zaptetmişlerdir. Nitekim mezkûr harf, noktalı yazıldığında suyu elbise üzerinde iz bırakacak şekilde ara vermeksizin tazyikli bir şekilde serpmek, noktasız kaydedildiğinde ise az ve aralıklarla su sepelemek şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹⁶

3.2.10. فَتَهَسَ مِنْهَا نَهْسَةً...

Resûl-i Ekrem'in kendisine ikram edilen eti yeme şekliyle bahseden نَهْسَةً naklindeki “تَهَسَ” kelimesi de konuya ilişkin bir başka örnektir. Nitekim bazı nakillerde ilgili sözcüğün üçüncü harfi “s/sin,”¹⁹⁷ diğerlerinde ise “ş/şin”¹⁹⁸ şeklinde kaydedilmiştir. Bahse konu sözcük, “sin” ile dişlerin ucu ile ısırma, “şin” harfi ile okunduğunda ise azı dişlerle parçalamak manalarında¹⁹⁹ kullanılmıştır. Aynı durum Hz. Peygamber'in Bilâl-i Habeşî'ye (ö. 20/641), misafire ikramda bulunurken cömert davranması yönündeki tembihinden bahseden rivayetlerin²⁰⁰ bir kısmında “القبص/parmak ucu ile almak, diğerlerinde ise “القبض/tam bir şekilde kavramak/avuçlamak²⁰¹ şeklinde geçen sözcükler için de söz konusudur.²⁰²

3.2.11. أَنَا رَحْمَةٌ مَهْدَاةٌ...

Benzeri bir durum “أَنَا رَحْمَةٌ مَهْدَاةٌ”²⁰³ hadisindeki “مهداة” kelimesi için de geçerlidir. Zira bu sözcük, mim harfinin ötresi ile “Ben, hediye edilmiş rahmetim”,

¹⁹³ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 262.

¹⁹⁴ İlgili rivayetler için bk. Müslim, “Taharet”, 103; İbn Mâce, Tahâret”, 77; Tirmizî, “Salât”, 430.

¹⁹⁵ Bk. İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve müzîlül-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî (b.y.: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 1: 333 (927).

¹⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5: 70; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 3: 61.

¹⁹⁷ Buhârî, “Enbiyâ”, 3; Müslim, “İmân”, 194; İbn Mâce, “Et'ime”, 28; Tirmizî, “Sıfatü'l-Kiyâme”, 10.

¹⁹⁸ Buhârî, “Tefsîrül-Kur'ân” (17), 5.

¹⁹⁹ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî, *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhî'l-âsâr* (Tunus: el-Mektebetü'l-Itkiyye, ts.), 2: 30; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5: 136.

²⁰⁰ İbn Kuteybe Abdullah b. Müslim, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî (Bağdâd: Matbaati'l-Ânî, 1397/1977), 1: 412; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 1: 359 (1098).

²⁰¹ İbn Kuteybe, *Garîbü'l-hadis*, 1: 412.

²⁰² Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 263.

²⁰³ Dârimî, “Mukaddime”, 3.

kesrası ile okunduğunda ise “Ben, hidâyete götüren rahmetim” manalarında kullanılmaktadır.²⁰⁴

3.2.12. ...نهى عن المخاضرة...

Henüz olgunlaşmamış meyvelerin satımına ilişkin, “...نهى عن المخاضرة...” nebevî beyanındaki “المخاضرة” kelimesi “ض/dad”²⁰⁵ ile meyvenin henüz olgunlaşmadan satımı,²⁰⁶ “ص/sad”²⁰⁷ ile okunduğunda ise (namazda) ellerin böğüre konulması şeklinde tanımlanmıştır.²⁰⁸

3.2.13. ...نَهَى عَنِ الْفَرْعِ...

Râmhürmüzî, çocuğun tıraş şeklinden bahseden “نَهَى عَنِ الْفَرْعِ...” hadisine²⁰⁹ ilişkin yaptığı değerlendirmede “الفرع” sözcüğünün, saçın bir kısmının tıraş edilip diğer tarafların bırakılması;²¹⁰ “الفرع”²¹¹ şeklinde noktalması halinde deve veya koyunun ilk doğurduğu ve putlar adına kesilen kurban;²¹² “الفرع”²¹³ diye telaffuz edildiğinde ise içinde nebiz yapılan kabak manalarında kullanıldığına dair farklı izahlar getirmiştir.²¹⁴

Böylece Râmhürmüzî, zikretmiş olduğu mezkûr misallerle hem fık-hü'l-hadîsin boyutlarına hem de muhaddislerin bu alandaki maharetlerine işaret etmiştir.²¹⁵ Zira sözü edilen örneklerde de görüldüğü gibi Arapça

²⁰⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 263; Bedrüddîn Muhammed b. Bahâüddîn Abdullah ez-Zerkeşî, *Teşnifü'l-mesâmi` bi cem`i'l-cevâmi`*, thk. Seyyid Abdülazîz-Abdullah Rebî` (b.y.: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998), 1: 110.

²⁰⁵ Buhârî, “Buyû”, 93.

²⁰⁶ Muhammed Tâhir es-Sadîkî el-Fettenî, *Mecmau bihâri'l-envâr fi garîbi't-tenzil ve letâifil-ahbâr* (Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1387/1967), 2: 53.

²⁰⁷ Müslim, “Mesâcid”, 46.

²⁰⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2: 36.

²⁰⁹ Buhârî, “Libâs”, 40; Müslim, “Libâs”, 72, 113; İbn Mâce, “Libâs”, 38; Ebû Dâvûd, “Tereccül”, 13.

²¹⁰ Fettenî, *Mecmau bihâri'l-envâr*, 4: 267.

²¹¹ Ahmed b. Hanbel, 2: 409; Nesâî, “Fera` ve Atîre”, 1.

²¹² Fettenî, *Mecmau bihâri'l-envâr*, 4: 124.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, 2: 3.

²¹⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 263.

²¹⁵ Bk. Râmhürmüzî, genç bir kızın zînetlerini çalıp kafasını da iki taş arasında ezerek öldüren bir yahudiye, işlediği bu cinayet mukabilinde kısas uygulandığından bahseden “...رَضَعَ رَأْسَهَا بَيْنَ حَخْرَيْنِ” hadisteki “رَضَعَ” fiilini de konuya örnek olarak zikretmiştir. Ancak rivayetlerde mezkûr kelimenin “ha” harfinin noktasız şekline rastlanılamamıştır. Ayrıca sözlüklerde ilgili fiilin noktalı ve noktasız her iki halinin de aynı anlamda kullanıldığı ifade edilmiştir. Yine Resûl-i Ekrem'in Abdullah b. Amr b. Âs'a hitaben, ahitlere sadakat ve emanetlere riayetini azaldığı, insanların iyilerinin gidip kötülerinin kaldığı dönemde nasıl bir tavır sergileyeceğini sorduğu hadisin bazı tariklerinde “حَالَةً” diğerlerinde ise “حَالَةً” kelimeleri geçmesine rağmen her iki sözcüğün aynı manaya geldiği belirtilmiştir. Bahsedilen rivayetler ve kelimelerin

hattaki noktaların fikhü'l-hadis açısından önemi yadsınamayacak derecede önemlidir. Bu durumun farkında olan muhaddisler daha tahammül aşamasında rivayetleri kavrayıp olması gerektiği şekliyle nakletmişler ve sergiledikleri bu titiz tutumları ile mezkûr ilme büyük katkılar sağlamışlardır.

Râmhürmüzî, yukarıda anlatılan ve zikredilenlerden sonra seneddeki mübhem durumları bilmenin önemini vurgulamak²¹⁶ ve dirâyetü'l-hadîsin usul-i hadis anlamında da kullanıldığına işaret etmek üzere, muhaddislerin *عُمَارَةَ-عِمَارَةَ*, *عَبِيدَةَ-عَبِيدَةَ* kelimelerinde de görüldüğü üzere hareketleri düzgün bir şekilde kaydettiklerine dair pek çok örnek vermiş; böylece onların isim, lakab ve neseblerin doğru zaptedilmesine katkı sunduklarından bahsetmiştir.²¹⁷ Ayrıca râviler ilminin ehemmiyetine dikkat çekmiş ve konuya dair bazı isimlerden de bahsetmiştir.²¹⁸ Müellif, sahâbe ve diğer râvilerden annelerine²¹⁹ ve dedelerine nispet edilen²²⁰ ayrıca dedesinin künyesi ile tanınan²²¹ şahıslara dair örnekler vermiştir.²²² Yine o, çağdaş olup müşkil bir durum arz eden künye ve isimler,²²³ aynı dönemde yaşayıp sahâbeden ve onlardan nakledenlerden adları aynı olanlar,²²⁴ künyeleri benzeyenler²²⁵ ve şahısları hakkında müşkilat bulunanlar²²⁶ şeklindeki meseleleri de misaller eşliğinde zikretmiştir.

SONUÇ

Hız. Peygamber'in yönlendirmesi ile birlikte sahâbe döneminden itibaren rivayetlere ilişkin başlayan tesebbüt, taharrî ve tenkit faaliyetleri fikhü'l-hadîsin temel dinamiklerini oluşturmuş ve ashâb arasından hadislerdeki makâsıdı dikkate alan bazı isimler ön plana çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde

anlamaları için bk. Ahmed b. Hanbel, 2: 162, 3: 183, 203; Buhârî, "Salât", 88; Müslim, "Kasâme", 15; Tirmizî, "Diyât", 6; Nesâî, "Kasâme", 12; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 263; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11: 142; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Hüseyin Nassâr (Küveyt: Matbaatü Hükûmet-i Küveyt, 1369/1969), 6: 397.

²¹⁶ Tosun, İzzet, *Dirâyetü'l-Hadis İlmî'nin Doğuşu ve el-Muhaddisu'l-Fâsıl* (Bursa: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986), 70 (Yüksek Lisans Tezi).

²¹⁷ Bk. Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 263-264.

²¹⁸ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 265.

²¹⁹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 268-270.

²²⁰ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 266-167.

²²¹ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 267-268.

²²² Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 270-274.

²²³ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 274-279.

²²⁴ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 279-287.

²²⁵ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 287-302.

²²⁶ Bk. Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, 302-311.

haberlerin tedvin ve tasnîfi ile uğraşan ehl-i hadîs, daha rivayetlerin zaptı aşamasında gösterdikleri gayretleri ile adı henüz konulmasa da bir anlamda fikhü'l-hadîs ilmini icra etmişler, titizlikleri ile hadislerin manalarını olduğu gibi muhafaza ederek alana büyük katkı sağlamışlardır. Ancak muhaddislerin dirâyet adına sergiledikleri bu çabalar, özellikle ekolleşme sürecinde muhalifleri tarafından görmezlikten gelinmiş, küçümsenmiş ve hatta onlar haberleri anlamlandırmada yetersiz kalmakla da itham edilmişlerdir. Her ne kadar bu eleştiriler karşısında bazı hadisçiler, ellerinde bulunan malzemenin içeriğine vâkıf olmadıkları ve bu sebeple de ilgili rivayetleri nerede kullanacaklarını bilemediklerini kabullenseler de bu teslimiyetçi yaklaşım ashâb-ı hadîsin tamamı tarafından benimsenmemiştir.

İşte bu tavrı, ilk hadis usulü eseri niteliği taşıyan *el-Muhaddisü'l-fâsıl*'da da görmek mümkündür. Nitekim Râmhürmüzî, mütekaddimûn dönemi eserlerinin özelliği gereği her ne kadar fikhü'l-hadîse ilişkin usul ve esaslardan bizzat bahsetmemiş olsa da konuyu iki aşamalı ele almıştır. İlk olarak sahâbeden başlamak üzere rivayet ve dirâyet özelliklerini bir arada bulunduran birçok isme yer vermiş, ikinci merhalede ise muhaddislerin bu alandaki maharetlerini göstermek üzere bazı rivayetleri gündeme taşımıştır. Böylece o, hem bu alanda söz sahibi olacak kişilerin taşınması gereken vasıflara hem de fikhü'l-hadîs ilminin boyutlarına işaret etmiş, bir anlamda mezkûr konunun ilmî zeminini teşkil edecek ilkelere vurgu yapmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdülmeccid Mahmûd Abdülmeccid. *el-İtticâhâtü'l-fikhiyye inde ashâbi'l-hadîs fi'l-karni's-sâlisi'l-hicrî*. Mısır: Mektebetü'l-Hâncî, 1399/1979.
- Aclûnî, İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs ammâ iştehera mine'l-ehâdisi alâ elsineti'n-nâs*. Thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf b. Hindâvî. 2 Cilt. b.y.: Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî. *Müsned*. 6 Cilt. Kâhire: Müessesetü Kurtuba, ts.
- Ahmed Muhammed Şâkir. *el-Bâisü'l-hâsîs şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Ali Abdülbâsit Mezîd. *Minhâcû'l-muhaddisîn fi'l-karni'l-hicrî ve hatta asrina'l-hâdir*. b.y.: y.y., ts.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. 5. Baskı. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî. *Umdetü'l-kârî şerhu sâhihi'l-Buhârî*. 25 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.

- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*. Thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1417/1996.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. Thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 2. Baskı. 24 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî. *el-Câmi' li ahlâkî'r-râvî*. Thk. Mahmûd Tahhân, 2 Cilt. Riyâd: Meketebetü'l-Meârif, 1983/1403.
- Bereketî, Muhammed Amîm el-İhsân el-Müceddidî el-Bereketî. *et-Ta'rifâtü'l-fikhiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî. *Menâkibü'ş-Şâfiî*. Thk. Seyyid Ahmed Sakr. 2 Cilt. Kâhire: Dâru's-Sûrâs, 1390/1970.
- Buhârî, Ebû Abdullah İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *et-Târîhu'l-kebîr*. 9 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Buhârî, Ebû Abdullah İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî. *el-Câmiu'l-müsned es-sahîhu'l-muh-tasar min umûri Resûlillâhi ve sünenihi ve eyyâmihî*. Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. 1. Baskı, b.y.: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422.
- Cezâirî, Tâhir el-Cezâirî. *Tevcîhü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. Thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. 2 Cilt. Beyrut: Meketebetü'l-Matbûâtü'l-İslâmî, 1416/1995.
- Çeker, Orhan. "Hünsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 18: 491. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fazl b. Berâm ed-Dârimî. *Sünenü'd-Dârimî*. Thk. Hüseyin Selîm Esedü'd-Dârânî. 4 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Muğnî, 1421/2000.
- Dihlevî, Şâh Veliyyullah ed-Dihlevî. *Hüccetüllahi'l-bâliğa*. Trc. Mehmet Erdoğan. 2 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Kitâbü's-Sünen*. Thk. Muhammed Avvâme. 2. Baskı. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1425/2004.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *el-Âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî. *Silsiletü ehâdisi'z-zâife ve'l-mevzûa ve eseruhe'sseyyüü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Meketebetü'l-Meârif, 1425/2004.
- Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed el-Enbârî. *Nüzhetü'l-elibbâ fi tabakati'l-üdebâ*. Thk. İbrâhîm es-Semerrâî. Ürdün: Meketebetü'l-Menâr, 1405/1985.
- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. 6. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Fettenî, Muhammed Tâhir es-Sadîkî el-Fettenî. *Mecmau bihârî'l-enoâr fi garîbi't-tenzîl ve letâi-fi'l-ahbâr*. 5 Cilt. Haydarâbâd: Meclisü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1387/1967.
- Görmez, Mehmet. "Fikhü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12: 547. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadîsin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. 3. Baskı. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Güler, Zekeriya. "Hadislerin Anlaşılmasında Rivayet-Dirâyet Bütünlüğü". *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2. (1996): 119.

- Güler, Zekeriya. *Zâhiri Muhaddislerle Hanefî Fakihler Arasındaki Münakaşalar ve İhtilâf Sebepleri*. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Gürler, Kadir. *Ehl-i Hadisin Düşünce Yapısı -İlk Dönem Ehl-i Hadis Örneği-*. Bursa: Emin Yayınları, 2007.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Râmhürmüzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 447-448. İstanbul: TDV. Yayınları, 2007.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî. *Meâlimü's-sünen*. 4 Cilt. Halep: Matbaatü'l-İlmiyye, 1351/1932.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Ahmed b. Muhammed el-Hattâbî. *Garibü'l-hadis*. Thk. Abdülkerim İbrâhîm el-Garbâvî. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1982.
- Havâlî, Sefer b. Abdurrahman el-Havâlî. *Zâhiratü'l-ircâ fi'l-fikri'l-İslâmî*. b.y.: Dâru'l-Kelime, 1420/1999.
- Hayyât, Abdülazîz el-Hayyât. *Turuki'l-istidlâl bi's-sünne*. Kâhire: Dâru's-Selâm, 1406/1986.
- Hindî, Alauddîn Ali el-Müttakî b. Hüsâmeddîn el-Hindî. *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. 5. Baskı. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetür-Risâle, 1405/1985.
- Iclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdullah b. Sâlih el-Iclî. *Ma'rifetü's-sikât min ricâli ehl-i'ilm ve'l-hadis ve mine'd-duafâi ve zikri mezâhibihim ve ahbârihim*. Thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medîne: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.
- Itr, Nûreddîn Itr. *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis*. 37. Baskı. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1439/2018.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdülber. *Câmiu beyâni'l-ilm ve fazlihi*. Thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Cevziyye, 1414/1994.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî. *Âdâbü's-Şâfiî ve menâ-kıbh*. Thk. Abdülganî Abdülhâlik. 2. Baskı. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1413/1993.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî. *Kitâbü's-Sikât*. 10 Cilt. Haydarâbâd: Matbaatü Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî. *Takrîbü't-tehzîb*. Thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebü Bekr b. Hallikân. *Ve-feyâtü'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zemân*. Thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, ts.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Müslim. *Garibü'l-hadis*. Thk. Abdullah el-Cebûrî. 3 Cilt. Bağdâd: Matbaatü'l-Ânî, 1397/1977.
- İbn Mâce, Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. Thk. Şuayb el-Arnaûd v.dğr. 5 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr. *Lisânü'l-arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdr, ts.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Men' İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 2. Baskı. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed b. Esîrüddîn el-Cezerî. *en-Nihâye fi garibi'l-hadis ve'l-eser*. Thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tenâhî. b.y.: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, ts.

- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî. *Ma`rifetü envâi ilmi'l-hadis*. Thk. Abdüllatîf el-Hemîm-Mâhir Yâsîn el-Fahl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İsbehânî, Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl el-İsbehânî. *Siyerü's-selefi's-sâlihîn*. Thk. Kerem b. Hilmî b. Ferhât b. Ahmed. Riyâd: Dâru'r-Râyê, ts.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ el-Yahsubî. *Meşâriku'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*. 2 Cilt. Tunus: el-Mektebetü'l-İtkiyye, ts.
- Kâsım Ali Sa'd. *Cemheretü terâcimi'l-fukahâi'l-mâlikiyye*. 3 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Dâru'l-Buhûsî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1423/2002.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyüb b. Mûsâ el-Hüseynî el-Kefevî. *el-Külliyât*. 2. Baskı. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1419/1998.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. *Mu`cemü'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Koçak, Muhsin. "Ebû Sevr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 229. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Hadis İlimleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1983.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Ankara: STS Yayınları, 2015.
- Kureşî, Ebü'l-Vefa Muhyiddîn Ebü Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî. *el-Cevâhirü'l-mudiyeye fi tabakâti'l-Hanefiyye*. 2 Cilt. Karâçi: Mîr Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf el-Mizzî. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma`rûf, 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992.
- Moğultay, Alâüddîn Moğultay. *İkmâlü tehzîbi'l-kemâl fi esmâi'r-ricâl*. Thk. Ebü Abdurrahman Âdil b. Muhammed-Ebü Muhammed Üsâme b. İbrâhîm. 12 Cilt. Kâhire: el-Fâruku'l-Hadîse, 1422/2001.
- Muhammedî, Abdülkâdir Mustafa Abdürrezzâk el-Muhammedî. *eş-Şâz ve'l-münker ve ziyâdetü's-sikât müvâzene beyne'l-mütekaddimîn ve'l-müteahhirîn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Nesâî, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *el-Müctebâ*. Thk. Abdülfettâh Ebü Gudde. 9 Cilt. Haleb: Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, ts.
- Nesâî, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Hasan Abdülmünim Şelebî. 12 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Nesâî, Ebü Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Tesmiyetü fukahâi'l-emsâr min ashâbi Resûlillâhi sallallâhu aleyhi ve sellem ve men ba`dehüm*. Thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1369.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nevevî. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî. *Sahîh-i Müslim bi şerhi'n-Nevevî*. 18 Cilt. Ezher: el-Matbaatü'l-Misriyye, 1347/1929.

- Özel, Ahmet. "Alkame b. Kays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 467. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özen, Şükrü. "Kâdî Şüreyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 121. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özpinar, Ömer. *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (Fıkhu'l-Hadîs İlmî)*. 2. Baskı. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Râmhürmüzî, Hasen b. Abdurrahman er-Râmhürmüzî. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâî*. Thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1391/1971.
- Safedî, Ebû's-Safâ Selâhüddîn Halîl b. İzzeddîn Aybeg b. Abdullah es-Safedî. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. Thk. Ahmed el-Arnâûd-Türkî Mustafâ, 19 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.
- San`ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San`ânî. *el-Musannef*. Thk. Habîbürrâhmân el-A`-zamî. 2. Baskı. 11 Cilt. Hindistan: el-Meclisü'l-İlmî, 1403/1983.
- San`ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr es-San`ânî. *et-Tenvîr şerhu'l-câmiî's-sağîr*. Thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm. 11 Cilt. Riyâd: Mektebetü Dâri's-Selâm, 1432/2011.
- Seâlebî, Muhammed b. el-Hasen el-Hacvî es-Seâlebî. *el-Fikrû's-sâmî fi târihi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Serahsî, Ebû Sehl Muhammed b. Ahmed es-Serahsî. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma`rife, 1414/1993.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî. *Tabakâtü'l-huffâz*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahman b. Ebû Bekr es-Süyûtî. *Tedribü'r-râvî fi şerhi takrîbi'n-Nevevî*. Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fâriyâbî. 2. Baskı. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Kevser, 1415.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali eş-Şîrâzî. *Tabakâtü'l-fukahâ*. Thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru'r-Râidi'l-Arabî, 1970.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu`cemü'l-kebir*. Thk. Hamdî Abdülmeccid es-Selefi. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî. *el-Mu`cemü's-sagîr*. Thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emrîr. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1985.
- Tâşkoprîzâde, Ahmed b. Mustafa Tâşkoprîzâde, *Miftâhu's-saade ve misbâhu's-siyâde fi mev-zûâti'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- Tirmizî, Ebû İshâ Muhammed b. İshâ b. Sevre et-Tirmizî. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2. Baskı. 5 Cilt. Mısır: Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1397/1977.
- Tosun, İzzet. *Dirâyetü'l-Hadîs İlmî'nin Doğuşu ve el-Muhaddisu'l-Fâsıl*. Bursa: Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1986. (*Yüksek Lisans Tezi*).
- Uğur, Mücteba. "Abdurrahman b. Mehdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 167. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih b. Muhammed el-Useymîn. *Mustalahü'l-hadis*. Kâhire: Mektebetü'l-İlim, 1415/1994.
- Yemenî, Neşvân b. Sa'd el-Himyerî el-Yemenî. *Şemsü'l-ulûm ve devâü kelâmi'l-arab mine'l-külûm*. Thk. Hüseyin b. Abdullah el-Amrî v.dğr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. 7. Baskı. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usulü*. 5. Baskı. İstanbul: MÜ İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012.

- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Thk. Hüseyin Nassâr, 40 Cilt. Küveyt: Matbaatü Hükûmet-i Küveyt, 1369/1969.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî. *Siyerü a`lâmi'n-nübelâ*. Thk. Ekrem el-Bûsî, 2. Baskı. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Bahâüddîn Abdullah ez-Zerkeşî. *Teşnîfü'l-mesâmi` bi cem`i'l-cevâmi`*. Thk. Seyyid Abdülazîz-Abdullah Rebî`. 4 Cilt. b.y.: Mektebetü Kurtuba, 1418/1998.
- Ziriklî, Hayrüddîn ez-Ziriklî. *el-A`lâm*. 15. Baskı. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, 2002.
- Zühli, Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre b. Muhammed b. Hübeyre ez-Zühli. *el-İfsâh an meâni's-shâh*. Thk. Fuâd Abdülmünim Ahmed. 8 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.

